

Z dziejów życia politycznego w Koszalinie w latach 1918–1933

Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia zarysu życia politycznego w międzywojennym Koszalinie, a także w szczególnej roli eksponuje wydarzenia gospodarczo-społeczne, które zwłaszcza w latach dwudziestych ubiegłego stulecia nadały kształt i charakter działań koszalińskiego samorządu. By jednak przejść do interesujących nas zagadnień, należałoby wcześniej przedstawić strukturę administracyjną, stanowiącą tło i przestrzeń opisywanych przeze mnie faktów.

Obszar administracyjny miasta Koszalina pomiędzy rokiem 1919 a 1933 nie uległ żadnym większym zmianom. Jednakże – zgodnie z decyzją Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 13 marca 1923 roku – dzięki wyodrębnieniu Koszalina z powiatu ziemskiego w dniu 1 kwietnia 1923, zmienił się charakter funkcjonowania miasta w strukturze całego powiatu¹, a sam obszar powiatu ziemskiego powiększył się dwukrotnie w dniu 1 października 1932 roku na skutek likwidacji powiatu bobolickiego i włączenia jego obszaru do powiatu koszalińskiego². Wraz z powołaniem do życia powiatu miejskiego kompetencje dotychczasowego burmistrza przekazano nadburmistrzowi³, którego urząd sprawował dr Putsch⁴. Już rok wcześniej trwały przygotowania do przeprowadzenia rozdzielenia kompetencji miasta i powiatu ziemskiego, w konsekwencji czego na początku 1922 roku odbywały się posiedzenia rady miejskiej, która w końcu stycznia powołała specjalną komisję do spraw wydzielenia miasta Koszalina z powiatu ziemskiego⁵.

¹ *Amtsblatt der Preußischen Regierung zu Köslin* (cyt. dalej: ARK) z 24 III 1923, s. 62; H. Lotz, *Köslin als Regierungsbezirks – Hauptstadt, als Kreis- und kreisfreie Stadt*, „Unser Pommerland“ 1931, Heft 11/12, s. 454; F. Curschmann, *Historische Atlas der Provinz Pommern. Heft I: Pommersche Kreiskarte*, Stettin 1935, s. 20; F. Surén, *Die Deutsche Gemeindeordnung*, Band I: *Die §§ 1 – 59 der Deutschen Gemeindeordnung vom 30. Januar 1935*, Berlin 1940, s. 464; T. Białecki, M. Mazurkiewicz, A. Muszyński, *Podziały administracyjne Pomorza Zachodniego w latach 1800 – 1970*, Szczecin 1970, s. 42; B. Krempin, K. Krempin, *Die Gemeinden und Wohnplätze Pommerns nach dem Stand von 1932 mit Ergänzungen 1919 bis 1945*, Teil A, Herdecke 1994, s. II-31. W myśl ustawy z 27 listopada 1927 roku liczba mieszkańców miasta wydzielonego w Prusach musiała przekroczyć przynajmniej 25 000.

² F. Curschmann, *Historische...*, op. cit., s. 20. Niewielkie zmiany o charakterze korekcyjnym nastąpiły w roku 1937 i 1939, a dalsze jeszcze w 1941 i 1942 r. W roku 1937 do Koszalina przyłączono część gminy wiejskiej Rokosowo, w październiku 1939 roku część niezamieszkałych gruntów miejskich o powierzchni 3,75 ha wyłączono z miasta i włączono do gminy wiejskiej Kłos, w roku 1941 do Koszalina włączono część gmin wiejskich Stare Bielice i Kłos, a ostatnia zmiana granic z 1942 roku polegała na wyłączeniu z Koszalina części gruntów i włączeniu ich do gminy wiejskiej Jamno; por. ARK z 2 IX 1939, s. 117, 1 XI 1941, s. 106, 28 VI 1941, s. 67 i 25 VI 1942, s. 70; T. Białecki, M. Mazurkiewicz, A. Muszyński, *Podziały...*, op. cit., s. 46, 58, 59, 60.

³ Urząd nadburmistrza istniał wyłącznie w miastach stanowiących powiat ziemski.

⁴ ARK z 15 IX 1923, s. 284.

⁵ *Stolper Tageblatt* z 26 I 1922.

Powierzchnia całości administrowanego terenu pomiędzy 1919 a 1933 rokiem nie zmieniała się więc w sposób znaczny. W roku 1925 powierzchnia Koszalina wynosiła 86,67 km², wobec czego gęstość zaludnienia w tym roku wynosiła tu 332,73 osoby. Powierzchnia wykorzystywana na cele rolnicze wynosiła tu wówczas 3097 ha, a więc 35,74% całości powierzchni miasta. Powierzchnia terenów leśnych wynosiła 3028 ha w roku 1925, czyli 34,95% ogólnej powierzchni miasta. Tendencja utrzymująca powolny, ale stabilny wzrost liczby ludności utrzymywała się jeszcze poza rok 1933; w roku 1936 gęstość zaludnienia podniosła się do 371,68 osób na 1 km². Nastąpił jednakże wyraźny spadek powierzchni gruntów użytkowanych na cele rolnicze, bowiem ich powierzchnia w roku 1936 wynosiła już tylko 2834 ha, czyli 32,69% całkowitej powierzchni miasta⁶.

Koniec I wojny światowej jak i powstanie niepodległego państwa polskiego wymusiły zajęcie się problemem granicy polsko-niemieckiej. Sposób wytyczenia nowej granicy, jak i określenia terytorium państwa polskiego oparty został na 13 punktach warunków pokojowych, ogłoszonych przez prezydenta Stanów Zjednoczonych, Thomasa Woodrowa Wilsona w dniu 8 stycznia 1918 roku⁷. Ogólny zarys przebiegu tejże granicy został przedstawiony w traktacie wersalskim z 28 czerwca 1919 roku⁸.

Nowy układ granic przekształcił wschodnie powiaty rejencji koszalińskiej w rejon przygraniczny. Granice te poprzecinały związane ze sobą gospodarczo regiony, blokując naturalny dotąd przepływ towarów, utrudniona została komunikacja pomiędzy Pomorzem Zachodnim a Prusami Wschodnimi; nieskrępowany ruch mógł się odbywać jedynie drogą morską⁹. Utrudniona bądź całkowicie przerwana została wymiana handlowa. Dodatkową niepewność przynosiły wieści o zagrożeniu ze strony polskiej, które wpłynęły na formułowanie tezy o „polskim niebezpieczeństwie” (*polnische Gefahr*)¹⁰. Dlatego też odpowiedzią społeczności miejskiej Koszalina stały się wiece przeciwko ustaleniom wersalskim¹¹. Równoległe z tymi wydarzeniami rozpoczęto organizowanie obywatelskiej Straży Granicznej (*Grenzschutz Ost*), do

⁶ *Handbuch über den Preußische Staat. Herausgegeben vom Preußischen Staatsministerium für das Jahr 1935*, Jahrgang 139, s. 10; *Parey's Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. Provinz Pommern*, Berlin 1928, s. 158; *Die Landwirtschaft Pommern in Zahlen*, Stettin 1938, s. 7 oraz wyczerpanie własne autora.

⁷ Treść tego punktu brzmiała następująco: „Powinno być utworzone niepodległe państwo polskie, które winno obejmować ziemie zamieszkałe przez ludność bezspornie polską, mieć zapewniony wolny i bezpieczny dostęp do morza, jego niezawisłość polityczna, gospodarcza oraz całość terytorialna winna być zagwarantowana układem międzynarodowym”; por. J. Pajewski, *Historia powszechna 1871 – 1918*, Warszawa 1967, s. 443.

⁸ A. Czarnik, *Lata Republiki Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy (1918 – 1945)*, [w:] *Historia Słupska*, pod red. Stanisława Gierszewskiego, Poznań 1981, s. 329; H. Rybicki, *Powrót pogranicza kaszubskiego do Polski po II wojnie światowej*, Słupsk 1988, s. 29 – 30. Przebieg granicy polsko – niemieckiej, opartej jednocześnie na wschodniej granicy rejencji koszalińskiej został opracowany na podstawie projektu traktatu z dnia 7 maja 1919 roku, opracowanego przez aliantów i przedstawionego delegacji niemieckiej. Przewidywał on pozostawienie w państwie niemieckim większości spornych powiatów: łęborskiego i bytowskiego. Ostateczne przyjęcie tegoż projektu nastąpiło 28 czerwca 1919 roku, przy czym dokonano drobne korekty. Tak więc Polsce przyznano jezioro Żarnowieckie z pow. łęborskiego wraz z położoną na jego zachodnim brzegu wsią Nadole oraz wyłączono z powiatu bytowskiego (pozostawiając powiat w granicach Niemiec) wsie: Prondzonkę, Żelewiec i Starą Hutę (o łącznej powierzchni 856 ha), w zamian za co Niemcom odstąpiono wsie: Żukówka, Młynki i Struga (o łącznej powierzchni 1580 ha).

⁹ W. Volz, H. Schwalm, *Die deutsche Ostgrenze. Unterlagen zur Erfassung der Grenzerreißungsschäden*, Leipzig 1929, s. 16.

¹⁰ A. Czarnik, *Lata Republiki Weimarskiej...*, op. cit., s. 330; H. Rybicki, *Powrót pogranicza...*, op. cit., s. 32; *Dzieje Pomorza Zachodniego w wypisach*, pod red. Henryka Lesińskiego, Poznań 1961, s. 202.

¹¹ Z. Szultka, *Uwagi w sprawie społeczeństwa niemieckiego Pomorza Zachodniego wobec odradzającego się państwa polskiego*, „Koszalińskie Studia i Materiały” 1979, nr 3, s. 121. Podobny wiec odbył się w pobliskiej wsi Sucha Koszalińska.

której mogli zgłaszać się mieszkańcy całego pogranicza¹².

Zmiany graniczne przyczyniły się więc do regresu ekonomicznego Koszalina, głównie za sprawą odcięcia miasta od naturalnych rynków zbytu na Pomorzu Gdańskim i w Wielkopolsce¹³. Już 13 listopada 1918 roku zmniejszono racje żywniowe, obowiązujące w mieście¹⁴. Dwa dni później wprowadzono oszczędności w użytkowaniu węgla. Jednocześnie magistrat szukał sposobów na zatrzymanie stale rosnącego bezrobocia w mieście, jednakże te próby nie dawały zadowalających rezultatów. Dlatego też 17 listopada 1918 roku odbył się na rynku wielki wiec ludności, domagającej się pracy i chleba¹⁵. Tragiczna sytuacja mieszkańców miasta była dość zręcznie wykorzystywana przez różne ugrupowania polityczne, które w okresie pomiędzy 11 listopadem 1918 roku a połową 1919 roku organizowały szereg spotkań z mieszkańcami (w tym także agitacji wyborczych), podejmując się dialogu z koszalinianami, wyjaśniając im podczas zebrań aktualną sytuację polityczną w Niemczech, a także poddając krytyce nakazy demobilizacyjne i rozbrojeniowe¹⁶.

Echa rewolucji 1918 roku znalazły w Koszalinie silny oddźwięk, aczkolwiek wydarzenia rewolucyjne dotarły na Pomorze Zachodnie z pewnym opóźnieniem. Jeszcze w dniu 10 listopada 1918 roku prezydent prowincji pomorskiej wystosował pisma do starostów z informacją, że na podległym mu terenie panuje spokój, a rady robotnicze i żołnierskie w żadnej miejscowości prowincji nie istnieją. Jednakże rady te powstały na terenie prowincji już 11 listopada¹⁷. Przypuszcza się, że Koszalin był najbardziej, po Szczecinie, zrewolucjonizowanym miastem Pomorza Zachodniego¹⁸. Sytuacja taka miała miejsce dzięki aktywności niewielkiej, ale dość aktywnej na forum życia publicznego i politycznego miejscowej komórce Komunistycznej Partii Niemiec (KPD).

Na nastroje robotników Koszalina dość znaczny wpływ wywierała także miejscowa rada robotnicza i żołnierska. Jednym z pierwszych posunięć tejże rady było usunięcie z urzędu dotychczasowego landrata, Gustawa von Eisenhardta – Rothe i delegowanie na jego stanowisko robotnika Karla Prüfera, będącego członkiem rady¹⁹. Oczywiście

¹² Do *Grenzschutz Ost* ochotniczo wstąpili m. in. uczniowie koszalińskiego gimnazjum, za co w sierpniu 1919 roku otrzymali wyższe oceny na świadectwach końcowych; por. W. Olsen, *Geschichte des Kösliner Gymnasium mit Oberrealschule zur Hundertjahrfeier*, Köslin 1921, s. 81.

¹³ *Pommern. Ein Gang durch seine Geschichte*, Stettin 1935, s. 51; H. Lesiński, H. Rybicki, *Koszalin na przestrzeni dziejów. Szkic dziejów Koszalina od czasów najdawniejszych do chwili obecnej*, Koszalin 1966, s. 18; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami (1918 – 1945)*, [w:] *Dzieje Koszalina*, pod red. Bogusława Drewniaka i Henryka Lesińskiego, Poznań 1967, s. 222; D. Szewczyk, *Koszalin. Dzieje miasta. Przewodnik po wystawie*, Koszalin 1994, s. 15; *Koszalin współczesny*, pod red. Eugeniusza Buczaka, Koszalin 1998, s. 23.

¹⁴ Od 13 XI 1918 roku obowiązywały następujące racje żywniowe na jednego mieszkańca: cukier – 300 gram (do 30 XI), marmolada – 125 gram (do 28 XI). Zakup ryb mógł mieć miejsce jedynie dwa razy w tygodniu; por. *Kösliner Zeitung*, z 14 XI 1918 i 22 XI 1918.

¹⁵ *Kösliner Zeitung* z 18 XI 1918.

¹⁶ *Sonderbeilage zum Amtsblatt der Preussischen Regierung zu Köslin* (cyt. dalej: Sonderbeilage ARK) z 28 XII 1918, s. 1. Lokalna prasa niemal codziennie informowała czytelników o organizowanych zebraniach partii politycznych z udziałem mieszkańców Koszalina. Bardzo często lokalne ugrupowania polityczne publicznie atakowały swych przeciwników ideologicznych nie tylko podczas zebrań, ale i na łamach lokalnej prasy. Bogaty materiał tego zagadnienia jest zamieszczony przede wszystkim w dzienniku „*Kösliner Zeitung*” za lata 1918 i 1919, przechowywanym w Archiwum Państwowym w Koszalinie.

¹⁷ A. Czarnik, *Lata Republiki Weimarskiej...*, op. cit., s. 354.

¹⁸ J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 230.

¹⁹ *Pommersche Tagespost* z 20 IV 1920; A. Muszyński, *Wydarzenia rewolucyjne lat 1918 – 1919 w Koszalinie*, „Głos

posunięcie to wywołało ostry protest okręgowej rady w Koszalinie, w konsekwencji czego decyzja o usunięciu poprzedniego landrata została cofnięta²⁰.

Działalność rady robotniczej i żołnierskiej w Koszalinie prowadziła do szeregu tarć w jej relacjach z władzami rejencji koszalińskiej. Fiaskiem jednak kończyły się ataki prezydenta rejencji na kierownictwo rady, a to głównie za sprawą szerokiego poparcia robotników. Spór pomiędzy prezydentem rejencji a radą rozpoczął się już w dwa dni po jej powołaniu, a dotyczył podporządkowania się rady istniejącym przepisom prawa. Podtekstem tegoż żądania było w rzeczywistości zaniechanie przez radę ingerencji w politykę aprowizacyjną. W związku z tym prezydent rejencji wystosował w tej sprawie kilka skarg do władz prowincjonalnych w Szczecinie, a także do głównych organów rady w Berlinie²¹.

Mimo trwania sporu z władzami rejencji, rada robotnicza i żołnierska wciąż aktywnie uczestniczyła w polityce aprowizacyjnej, jednakże coraz częściej popełniając przy tym poważne wykroczenia. Do władz rejencji zaczęły spływać skargi właścicieli prywatnych mieszkań, u których funkcjonariusze rady przeprowadzali rewizje. Rewizje takie przeprowadzane były także na dworcu głównym, a zebraną wtedy żywność rozdzielano pomiędzy najuboższych mieszkańców Koszalina.

Koszalińska rada robotniczo – żołnierska, mimo iż była w rzeczywistości organem socjaldemokratycznym, występowała przeciwko organom władzy miejskiej, do której wchodziłi właśnie socjaldemokratyczni deputowani. Niewielki spadek popularności socjaldemokratów uwidocznił się wraz z ogłoszeniem pierwszych po wojnie wyborach do władz miejskich²², jakie odbyły się pod

Pomorza” 1977, nr 258.

²⁰ F. Treichel, *Die Geschichte der Stadt Köslin*, Köslin 1939, s. 81; Z. Gręzlikowski, *Koszalin w okresie rozwoju kapitalizmu (1850 – 1918)*, [w:] *Dzieje Koszalina*, pod red. B. Drewniaka i H. Lesińskiego, s. 220; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 230; A. Czarnik, *Stosunki polityczne na Pomorzu Zachodnim w okresie Republiki Weimarskiej 1919 – 1933*, Poznań 1983, s. 21 – 22; D. Lucht, *Pommern. Geschichte, Kultur und Wirtschaft bis zu Beginn des Zweiten Weltkrieges. Historische Landeskunde. Deutsche Geschichte im Osten*, Bd. III, Köln 1996, s. 123; E. Włodarczyk, *Czas kryzysu w Republice Weimarskiej (do 1933 roku)*, [w:] *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, pod red. Jana Piskorskiego, Szczecin 1999, s. 281.

²¹ J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 231. Prezydent rejencji żądał także usunięcia z ratusza czerwonego sztandaru, który wisiał od drugiej dekady listopada 1918 roku do końca stycznia 1919 roku; por. *Kösliner Volksblatt* z 14 I 1919.

²² Z dniem 11 stycznia 1919 roku ogłoszono obowiązujący na czas wyborów podział miasta na okręgi wyborcze. Tak więc podział ten przedstawiał się następująco: okręg nr 1 obejmował ulice: Morską, Powstańców Wielkopolskich, Szczecińską, Zwycięstwa (strona północna od Rynku do dworca kolejowego) i Rzemieślniczą (lokal wyborczy przy Neuetorstraße 53 /Zwycięstwa/); okręg nr 2: al. Armii Krajowej, Zwycięstwa (strona południowa od Rynku do dworca kolejowego), Dzieci Wrzesińskich (lokal wyborczy przy Neuetorstraße 27 /Zwycięstwa/); okręg nr 3: Bogusława II, ks. Anastazji, Marii Ludwiki, Zawiszy Czarnego (lokal wyborczy przy Neuetorstraße 10 /Zwycięstwa/); okręg nr 4: Podgórna, Fałata, Władysława IV, Młyńska, pl. Kilińskiego (lokal wyborczy przy Mühlentorstraße 30 /Młyńska/); okręg nr 5: Batalionów Chłopskich, Odrodzenia, Przedmieście Bramy Młyńskiej (lokal wyborczy przy Fabrikstraße 18 /Batalionów Chłopskich/); okręg nr 6: Dąbrowskiego, Spółdzielca, Franciszkańska (lokal wyborczy przy Gerberstraße 18 /Dąbrowskiego/); okręg nr 7: Piłsudskiego, Chałubińskiego, Matejki, Andersa, Zwycięstwa (od Rynku do skrzyżowania z ul. Piłsudskiego), Waryńskiego (lokal wyborczy przy szkole męskiej na Moritzstraße /Jedności/, pok. 8); okręg nr 8: Kubusia Puchatka, Wojska Polskiego, Głowackiego, Jedności, Andersa, Piastowska, Wypiańskiego, Hołdu Pruskiego (lokal wyborczy przy szkole męskiej na Moritzstraße /Jedności/, pok. 6); okręg nr 9: Asnyka, Zwycięstwa (od Rynku do ul. Piłsudskiego, strona północna), Słowackiego, pl. Wolności, Mickiewicza (lokal wyborczy przy Bergstraße 39 /Zwycięstwa/); okręg nr 10: Chełmońskiego, Zwycięstwa (od ul. Piłsudskiego do Rokosowa) – lokal wyborczy przy Rogzower Allee 47 /Zwycięstwa/; okręg nr 11: 1 Maja, Rynek Staromiejski, Chrobrego, część ul. Andersa, Krzywoustego, Laskonogiego (I lokal wyborczy przy Ringstraße /Krzywoustego/); okręg wyborczy nr 12: Modrzejewskiej, Komisji Edukacji Narodowej, Przedmieście przy ul. 1 Maja, Skłodowskiej – Curie, Szpitalna, Koszalin – Wilkowo (II lokal wyborczy przy Ringstraße /Krzywoustego/); okręg nr 13: Wróblewskiego, część ul. Drzymała, Barlickiego, Kaszubska, Krakusa i Wandy, Lechicka, Połtawska

koniec stycznia 1919 roku²³. Spadek ten jednak nie wpływał bezpośrednio na wzrost nastrojów przychylnych rewolucji; koszalińska komórka partii komunistycznej rozszerzała nawet swoją strefę oddziaływań, stając się placówką nadrzędną do siebie podobnej, zorganizowanej w Bobolicach²⁴. Wzrost znaczenia koszalińskich komunistów przejawiał się także otwarciem własnego organu prasowego (*Der Hinterpommer*)²⁵, kierowanego przez B. Schultza. Tytuł ten ukazywał się sześć razy w tygodniu, a terenem swojego zasięgu stała się rejencja koszalińska. W szczytowym punkcie nakład tego dziennika osiągnął 6800 egzemplarzy, a po kryzysie z lat dwudziestych jedynie 5000 egzemplarzy²⁶.

Elementem propagandowym, do którego dosyć często odwoływali się koszalińscy komuniści, a który podobał się miejscowej ludności, były hasła antywojenne, a po zakończeniu wojny, hasła potępiające powoływanie dalszych roczników do wojska. Znalazło to odbicie w incydencie, jaki miał miejsce na koszalińskim dworcu kolejowym, który w nocy z 24 na 25 lutego 1919 roku został obsadzony przez komunistów, by zapobiec odjazdowi powołanych poborowych oraz żołnierzy z tutejszego 49 pułku piechoty, a którzy zaś wbrew rozkazom dowództwa opuścili koszarę z chęcią wyjazdu na pomoc walczącym rewolucjonistom w centralnych Niemczech. Pod dworcem kolejowym na żołnierzy czekała już policja i żandarmeria, której udało się rozbroić żołnierzy jak i przepędzić cywilów, w konsekwencji czego pociąg jadący w kierunku Białogardu odjechał pusty. Akcja zakończyła się wspólną demonstracją, której uczestnicy maszerowali przez kilka godzin ulicami miasta, wznosząc antymilitarystyczne okrzyki i oddając strzały. Ponadto kilkanaście osób spośród liczącego około 100 osób tłumu wdarło się na teren budynku rejencji, wybijając tam okna i niszcząc drzwi²⁷. Następnego dnia aresztowano kilkanaście osób podejrzanych o przeprowadzenie manifestacji²⁸.

W lutym 1919 roku stan bezrobocia w Koszalinie osiągnął liczbę 1100 osób²⁹.

(lokal wyborczy przy Bismarckstraße 2 /Drzymały/); okręg wyborczy nr 14: część ul. Drzymały, Konstytucji 3 Maja, Płowce, Legnicka, Zakole, Połczyńska (lokal wyborczy przy Grünstraße 12 /Konstytucji 3 Maja/. Warunkiem uczestnictwa w wyborach było ukończenie dwudziestego roku życia; por. *Kösliner Zeitung* z 11 I 1919.

²³ J. Stanielewicz, w cytowanym dziele „*Między dwiema wojnami...*” (s. 231) błędnie podaje datę przeprowadzenia wyborów, które rzekomo odbyły się na początku lutego 1919 roku. Autor posłużył się jedynie wynikami opublikowanymi w *Kösliner Volksblatt* z dn. 4 II 1919 r., natomiast pominął wyniki wyborów opublikowane w *Kösliner Volksblatt* z 28 I 1919 roku i *Kösliner Zeitung* z 20 i 27 I 1919 roku. Wyniki głosowania przedstawiały się następująco: 5554 głosy otrzymali kandydaci partii socjaldemokratycznej – SPD (najwięcej Herbert), 3964 głosy Demokratyczna Partia Narodowa – DVP (Lippmann), 2008 Niemiecka Narodowa Partia Pracy – DNVP (Kähler), 922 Niemiecka Partia Narodowa – DVP (Thaer), 233 Niezależna Socjaldemokratyczna Partia Niemiec – USPD (Horn) oraz 183 Chrześcijańska Partia Pracy – CVP (Borschki). Oddano 19 głosów nieważnych; por. *Kösliner Zeitung* z 27 I 1919.

²⁴ J. Lindmajer, *W walce z junkierską przemocą*, „Zapiski Koszalińskie” 1968, s. 104.

²⁵ Z siedzibą przy zbiegu obecnych ulic Zwycięstwa i Jana z Kolna (*Neue Bahnhofstraße 1*); por. *Adressbuch für Handel, Gewerbe und Industrie für die Provinz Pommern*, Jahrgang 1923 – 32, s. 80.

²⁶ A. Czarnik, *Prasa Pomorza Zachodniego w latach Republiki Weimarskiej (1919 – 1923)*, „Rocznik Koszaliński” 1977, nr 13, s. 10.

²⁷ Archiwum Państwowe w Koszalinie (cyt. dalej: AP Koszalin), Akta Rejencji Koszalińskiej Rep. 65 b, Acc 16/1944 (cyt. dalej: Rep. 65 b, Acc 16/1944), *Revolution und ihre Folgen. Politische Polizei*, sygn. 58a, f. 395 – 396; *Kösliner Zeitung* z 25 II 1919.

²⁸ AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Revolution und ihre Folgen. Politische Polizei*, op. cit., f. 394; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 232; T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin. Zarys dziejów*, Poznań 1974, s. 95 – 96; A. Czarnik, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 27 – 28.

²⁹ *Kösliner Volksblatt* z 16 II 1919; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 227.

W tym samym czasie podwyższono opłaty za gaz i energię elektryczną, tłumacząc to wzrostem wydatków komunalnych, które miasto musi ponosić w związku z wzrastającymi kosztami pomocy dla bezrobotnych³⁰. Dalsze zwolnienia nastąpiły z chwilą zamknięcia pralni miejskiej, z której zwolniono kilkadziesiąt zatrudnionych w niej kobiet³¹. Pracy pozbawiono robotników niewielkich fabryk i warsztatów rzemieślniczych i służbę domową oraz personel placówek handlowych.

Niewiele także dawały przeprowadzone jeszcze wybory do rady miejskiej w początku marca 1919 roku. Zapewniły one komunistom 14 miejsc w radzie, 10 Niemieckim Demokratom, 6 Narodowym Demokratom, 4 Niemieckiej Partii Pracy, 1 Narodowej Partii Chrześcijańskiej i 1 niezależnemu³².

Z marcem 1919 roku rozpoczęła się fala strajków i manifestacji koszalińskich robotników. Po raz pierwszy tego typu manifestacja, na którą przyszło około 30 osób zgromadzonych na rynku, miała miejsce w dniu 3 marca 1919 roku³³. Natomiast 4 lipca miał miejsce strajk tramwajarzy i kolejarzy, który sparaliżował komunikację w całym mieście, a w dniu 16 lipca robotników z branży metalowej³⁴. Sytuacja została dodatkowo spotęgowana przez kolejną podwyżkę cen chleba. Należy tu zaznaczyć, że cena chleba w Koszalinie należała do najwyższych w rejencji³⁵.

Ogromne trudności żywnościowe, z jakimi borykali się mieszkańcy Koszalina, podobnie jak i mieszkańcy całego Pomorza, osiągnęły punkt kulminacyjny we wrześniu 1919 roku. Już wcześniej przewidywano jego wystąpienie, dlatego też w kwietniu tego roku wzmocniono liczebnie lokalny garnizon policji³⁶. W dniu 15 września lokalna SPD, która już od dawna nie radziła sobie z sytuacją ekonomiczną w Koszalinie, zorganizowała demonstrację skierowaną przeciwko spekulantom żywnościowym. Następnego dnia, w godzinach przedpołudniowych na targu rybnym, który odbywał się na Rynku Staromiejskim zebrał się tłum, który pod wpływem przemówień działaczy robotniczych siłą zabrał sprzedającym artykuły żywnościowe – masło, jajka, owoce i mięso, a następnie przystąpił do grabieży sklepów, wyrzucając z nich towary na ulicę³⁷. Do tego aktu determinacji demonstrantów zmusiły także bardzo wysokie ceny artykułów żywnościowych, jakie przygotowano tego dnia na targu do sprzedaży³⁸. Jednakże następnego dnia o godz. 9.30 zebrany tłum zaczął rozbijać i grabić sklepy, wobec czego lokalna policja stała się bezradna. Rada miejska postanowiła wezwać do pomocy żołnierzy z garnizonu, ale wezwani żołnierze zaczęli bratać się z robotnikami, toteż w tej sytuacji dowódca garnizonu nakazał żołnierzom powrót do koszar. Względny spokój zapanował pomiędzy godz. 11 a 13, po czym

³⁰ J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 227; E. Buczak, *Koszalin współczesny*, Koszalin 1998, s. 23.

³¹ J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 228. Zwolnienie kobiet z pralni spowodowane było przede wszystkim brakiem węgla, który do Koszalina docierał w niewielkich ilościach.

³² Szczegółowe wyniki wyborów przedstawiały się następująco: *Sozialdemokraten* – 4224 głosy, *Deutsche Demokraten* – 2976, *Deutsch Nationale Volkspartei* – 1760, *Deutsche Volkspartei* – 1170, *Evangelische Volkspartei* – 532, *Unabh. Sozialdemokraten* (Niezależni Socjaldemokraci) – 336, *Christliche Volkspartei* – 185. Uprawnionych do głosowania było 15 058 osób, głosowało 11 198 osób, oddano 15 głosów nieważnych; por. *Kösliner Zeitung* z 3 III 1919; *Kösliner Volksblatt* z 4 i 5 III 1919; F. Treichel, *Die Geschichte...*, op. cit., s. 81.

³³ *Kösliner Volksblatt* z 4 III 1919.

³⁴ *Kösliner Volksblatt* z 17 VII 1919; T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin...*, op. cit., s. 96.

³⁵ *Kösliner Volksblatt* z 7 V 1919. Za 1 funt chleba w Koszalinie należało zapłacić 26 fenigów, w Kołobrzegu 25, w Szczecinku 24, w Bobolicach, Białogardzie i Bytowie 23, w Świdwinie i Drawsku Pomorskim 22.

³⁶ AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Revolution und ihre Folgen. Politische Polizei*, op. cit., f. 284 – 285.

³⁷ F. Treichel, *Die Geschichte...*, op. cit., s. 81.

³⁸ Przykładowo – 1 kg flądry osiągnął cenę 5 marek, 1 kg śliwek – 3 marki.

znowu rozpoczęło się płądrowanie sklepów. Ponownie wezwane na pomoc wojsko już nie reagowało, natomiast osamotniona policja musiała odpierać ataki tłumu na starostwo i ratusz, gdzie przetrzymywano pierwszych aresztowanych. Dlatego też zdecydowano się na uwolnienie aresztowanych. W międzyczasie zorganizowano pikietę pod domem landrata, otoczonego przez żandarmerię. Dopiero około godz. 23 do akcji wkroczyły ochotnicze oddziały samoobrony, otwierając ogień z broni maszynowej, raniąc kilka osób, w tym dwie ciężko. Po tym tłum się rozproszył, a w międzyczasie rozpoczęto masowe aresztowania. W nocy i nad ranem do Koszalina przybyły posiłki wojskowe ze Słupska i Kołobrzegu, ale jednostki te zostały z powrotem odkomenderowane. Sytuacja opanowana została dopiero w godzinach porannych 18 września, aczkolwiek jeszcze 20 września demonstranci próbowali jeszcze odbić aresztowanych. Jeszcze przez długi czas miały miejsce aresztowania wobec robotników³⁹.

W rezultacie zajęć z 16 i 17 września 1919 roku rozbito i okradziono około 25 sklepów, restauracji i zajazdów, a przy okazji poniszczono urządzenia komunalne. Sprawdził się jednak scenariusz przewidziany przez administrację miasta, rejencji i prowincji, które chcąc uchronić się przed tego typu wydarzeniami, jeszcze w maju 1919 roku powołały do życia prawicową Radę Obywatelską oraz Reichswehrę Pomorską (*Pommersche Reichswehr*), które obok hasel propagujących terytorialne roszczenia Rzeszy, pomagały administracji w przypadku takich właśnie napiętych sytuacji konfliktowych. Jednocześnie ogłoszono nabór do wstępowania w szeregi Reichswehry⁴⁰, której centrala werbunkowa została ulokowana w Białogardzie, a skupiała – do czerwca 1919 roku – podległe sobie jednostki naborowe (*Werbeposten*) z Koszalina, Kołobrzegu, Świdwina i Bobolic⁴¹.

Inną formą walki podejmowaną przez społeczeństwo Koszalina były strajki, które bezpośrednio po 1918 roku przybrały stały charakter. Ostatnie wystąpienia robotników i chłopów miasta i powiatu Koszalin rozgrywały się wraz z wydarzeniami związanymi z tzw. *puczem Kappa* (marzec 1920 roku), który zmusił konstytucyjny rząd do ucieczki z Berlina. Przeciwno przechwyceniu władzy przez kontrrewolucję opowiedzieli się wyraźnie robotnicy z całych Niemiec, toteż bardzo szybko na Pomorzu Zachodnim rozpoczęły się strajki, które w myśl dotychczasowego ustawodawstwa, były zabronione i karalne, natomiast ich organizowanie i udział mógł być odbierany jako przestępstwo przeciwko narodowi niemieckiemu⁴².

Strajki odbywały się na przestrzeni całego 1919 roku, a ważniejszym z nich okazał

³⁹ *Kösliner Volksblatt* z 19 IX 1919; F. Treichel, *Die Geschichte...*, op. cit., s. 81 – 82; H. Lesiński, H. Rybicki, *Koszalin na przestrzeni dziejów...*, op. cit., s. 19; W. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 232; T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin...*, op. cit., s. 95; A. Czarnik, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 29 – 30; E. Włodarczyk, *Czas kryzysu. W Republice Weimarskiej...*, op. cit., s. 281; W. Chlistowski, *Koszalińska kronika XX wieku*, „Głos Pomorza” 2000, nr 302.

⁴⁰ Nawoływania do wstąpienia do *Pommersche Reichswehr* pojawiły się w prasie koszalińskiej od maja 1919 roku. Ochotnicy mogli zgłaszać się w budynku przy Hohetorstraße 2 (obecnie ul. 1 Maja). W czerwcu 1919 roku *Pommersche Reichswehr* podporządkowano nadrzędnej jednostce prowincjonalnej w Szczecinie (*Reichswehr Brigade – Kraftwagen – Abteilung in Stettin*); por. *Kösliner Zeitung* z 25 V, 9 VI i 11 VI 1919.

⁴¹ AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc 16/1944, *Revolution und ihre Folgen. Politische Polizei*, op. cit., f. 183, 185. O pozytywnym wyniku naboru decydowała między innymi pisemna lub ustna opinia środowisk (oficerskich, żołnierskich, koleżeńskich), w których kandydat dotąd funkcjonował.

⁴² A. Czarnik, *Lata Republiki Weimarskiej...*, op. cit., s. 361; J. Krasuski, *Historia Niemiec*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, s. 367. Berliński pucz Wolfganga Kappa załamał się po czterech dniach (13 – 17 marzec 1920).

się strajk z 4 lipca 1919 roku, w którym udział brali przede wszystkim tramwajarze i kolejarze, co doprowadziło do dłuższego sparaliżowania komunikacji w Koszalinie, co jednak zagwarantowało spełnienie oczekiwań strajkujących przez władze⁴³.

Fala strajków związana z *puczem Kappa* wiązała się nie tylko z hasłami o prawo do pracy, ale o skrócenie dnia pracy i podwyżki płac⁴⁴. W Koszalinie, w strajkach udział wzięło około 2000 osób⁴⁵. Ważniejsze z nich miały miejsce w dniach 14 – 17 marca 1920 roku, w których to udział wzięli pracownicy fabryki papieru i kolejarze, a także kilku mniejszych zakładów przemysłowych⁴⁶. Przeciwko robotnikom skierowano policję i wojsko, a na ulicach rozgorzały walki. By nie dopuścić do włączenia się do strajku tramwajarzy, wojsko obsadziło zajezdnię tramwajową przy ul. Morskiej⁴⁷. W starciach z wojskiem i policją zginęły trzy osoby, a siedem zostało ciężko rannych. Ponadto, w obawie przed dalszymi wystąpieniami, magistrat powołał do życia straż obywatelską (*Bürgerwehr*) składającą się przede wszystkim z łamistrajków, która wraz z policją miała za zadanie utrzymać porządek w mieście. Rozpoczęły się także liczne aresztowania. Jednocześnie, z obawy przed kolejnymi rozruchami inspirowanymi przez komunistów jak i z obawy o prowadzenie przez nich działalności konspiracyjnej, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Prus wydało zarządzenie, zgodnie z którym jakiegokolwiek przerwy w dostawie gazu, wody lub prądu miały być sygnalizowane telegraficznie do ministerstwa w Berlinie⁴⁸. Od dnia 30 kwietnia rozpoczęto reglamentację chleba i mąki, które odtąd były sprzedawane wyłącznie w piekarniach, a także reglamentację cukru⁴⁹. Wcześniej jednak, w dniu 13 stycznia 1920 roku, prezydent prowincji szczecińskiej wydał rozporządzenie (na mocy konstytucyjnego artykułu 48, paragraf 2), zgodnie z którym wszelkiego rodzaju uszkodzenia torowisk i urządzeń kolejowych jak i podpalenia podlegały karze ciężkiego więzienia lub karze śmierci⁵⁰. Za egzekwowanie zakazu gromadzenia się na wolnym powietrzu na obszarze miasta odpowiedzialny był starosta powiatu ziemskiego, a wykonawcą polecenia był burmistrz Koszalina. Ponadto zgodnie z zarządzeniem nadprezydenta prowincji pomorskiej Juliusa Lippmanna⁵¹ z dnia 24 marca 1920 roku, mieszkańcy musieli natychmiast oddać wszelką posiadaną broń i amunicję pod karą ciężkiego więzienia lub 15 000 marek⁵².

Po stłumieniu *puczu Kappa*, prawicowy zarząd prowincji pomorskiej wraz z ochotniczymi korpusami, oddziałami samoobrony oraz wojskiem i policją

⁴³ *Kösliner Volksblatt* z 15 VII 1919; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 232 – 233; T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin...*, op. cit., s. 96.

⁴⁴ Ibidem, s. 357.

⁴⁵ T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin...*, op. cit., s. 96.

⁴⁶ F. Treichel, *Geschichte...*, op. cit., s. 82; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 232; T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin...*, op. cit., s. 96 – 97.

⁴⁷ F. Treichel, *Geschichte...*, op. cit., s. 82.

⁴⁸ AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Über die Vorgänge beim Wechsel der Regierungsgewalt Kapp – v. Lüttwitz*, op. cit., f. 444.

⁴⁹ *Kösliner Kreisblatt* z 4 V 1920.

⁵⁰ W marcu tegoż roku zarządzenie to zostało uzupełnione o zapis, zgodnie z brzmieniem którego procesy osób oskarżonych miały odbywać się w ciągu najbliższych 24 godzin; por. AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Über die Vorgänge beim Wechsel der Regierungsgewalt Kapp – v. Lüttwitz*, sygn. 63, f. 98; *Sonderamtsblatt zum Amtsblatt der Preussischen Regierung zu Köslin* (cyt. dalej: *Sonderamtsblatt ARK*) z 26 III 1920, s. 1.

⁵¹ Prezydent prowincji pomorskiej w latach 1919 – 1930; por. N. Buske, *Territorialstaat und Landesteil von Preußen. Ein Überblick über die politische Entwicklung. Die Rolle Vorpommerns seit 1945*, Schwerin – Helms 1997, s. 101.

⁵² ARK z 27 III 1920, s. 63.

doprowadził do likwidacji dalszych tendencji rewolucyjnych w Koszalinie. Istotnym krokiem w tym działaniu stało się pozbawienie uprawnień rad robotniczych i żołnierskich, a następnie ich całkowita likwidacja. Rada robotniczo – żołnierska w Koszalinie uległa rozwiązaniu w kwietniu 1920 roku z chwilą, gdy nadprezydent prowincji pomorskiej Lippmann odebrał radom wszystkie prawa i kompetencje polityczne⁵³. Jednocześnie prezydent rejencji koszalińskiej w dniu 2 czerwca wydał rozporządzenie o natychmiastowym zameldowaniu się obcokrajowców powyżej 16 roku życia przebywających na terenie rejencji. Ponadto policja miała obowiązek sporządzić imienne listy tychże osób wraz z dokładną datą przybycia i przewidywanym dniem wyjazdu. Osoby, które nie podporządkowałyby się temu rozporządzeniu, narażone były na karę w wysokości 60 marek, bądź – w przypadku nieściągalności – areszt i wydalenie z kraju⁵⁴.

RADYKALIZACJA ŻYCIA POLITYCZNEGO.

DZIAŁALNOŚĆ KOMUNISTYCZNEJ PARTII NIEMIEC DO 1933 ROKU

Ostateczna klęska militarna Niemiec, jak i mający po niej miejsce przewrót polityczny, w efekcie którego nowopowstały rząd wzmocnił ogólnoniemiecką socjaldemokrację, bardzo szybko doprowadziły do wzrostu niezadowolenia społecznego, tym bardziej, iż obie partie socjalistyczne – Socjaldemokratyczna Partia Niemiec i Niezależna Socjaldemokratyczna Partia Niemiec wygłaszały mało sprecyzowane hasła populistyczne. Nawiązywano do sojuszu z armią i kapitalistami, by tak naprawdę móc przeciwstawić się radykalnej lewicy⁵⁵. Nie ułatwiało to normalizacji życia politycznego, gdyż niewiele jeszcze znacząca na początku 1919 roku Komunistyczna Partia Niemiec, aczkolwiek słaba organizacyjnie, zaczęła głosić hasła walki klasowej, licząc tym samym na dotychczasowych sympatyków partii socjalistycznych. Koszalińska KPD na początku 1920 roku nie była tak silna, jak KPD w Szczecinie; organizacyjnie i liczebnie ustępowała nawet powiatowym komórkom KPD w Kołobrzegu, Lęborku, Stargardzie czy Greifswaldzie⁵⁶. Charakteryzując koszalińską KPD należy podkreślić, iż partia ta, licząca na początku 1920 roku około 60 członków⁵⁷, angażowała się w działalność polityczną, wiążąc się początkowo z życiem kulturalnym Koszalina⁵⁸, a także szukała bezpośrednich kontaktów z robotnikami

⁵³ AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Über die Vorgänge beim Wechsel der Regierungsgewalt Kapp – v. Lüttwitz*, op. cit., f. 87; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 233; T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin...*, op. cit., s. 96. Jednocześnie przestrzegł landrata koszalińskiego przed wzmoczoną działalnością komunistów i socjalistów.

⁵⁴ ARK z 5 VI 1920, s. 110.

⁵⁵ J. Lindmajer, *Okres międzywojenny i druga wojna światowa (1918 – 1945)*, [w:] *Dzieje Sławna*, pod red. Józefa Lindmajera, Słupsk 1994, s. 289.

⁵⁶ B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim i jej walka przeciwko faszyzmowi (1929 – 1933)*, „Rocznik Koszaliński” 1967, nr 3, s. 169; A. Czarnik, *Zachodniopomorska KPD w walce z faszyzmem (1933 – 1939)*, „Rocznik Koszaliński” 1969, s. 5. Zupełnie inną informację podaje Z. Borzycki, pisząc, iż koszalińska KPD jest równie silna, jak powiatowe placówki w Lęborku, Kołobrzegu i Szczecinku; por. Z. Borzycki, *Z dziejów ruchu robotniczego na Pomorzu Zachodnim w latach 1919 – 1933*, Szczecin 1972, s. 54.

⁵⁷ M. Szczaniecki, K. Ślaski, *Dzieje Pomorza Słupskiego i innych terenów województwa koszalińskiego w wypisach*, Poznań 1961, s. 189.

⁵⁸ Członkowie KPD skupieni początkowo byli wokół Towarzystwa Miłośników Teatru, próbując w ten sposób zdobyć łączność z mieszkańcami miasta; por. T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin...*, op. cit., s. 105 – 106.

z terenu powiatu ziemskiego, w tym z polskimi robotnikami sezonowymi⁵⁹. Taka działalność partii doprowadziła do tego, iż KPD miała o wiele więcej sympatyków, niż stałych członków⁶⁰. W związku z pogarszającą się sytuacją materialną mieszkańców, spowodowaną inflacją, KPD wzmożła swoją działalność polityczną, a w jej szeregi zaczęło wstępować coraz więcej osób⁶¹.

Taki stan rzeczy zmusił władze administracyjne do podjęcia zdecydowanych kroków. W działania zaangażowano policję, która odtąd miała obowiązek informować o wszystkich posunięciach członków KPD⁶². Rozporządzenie nadprezydenta prowincji pomorskiej z 16 lipca 1921 roku sprecyzowało, jakiego charakteru informacje były przedmiotem zainteresowania policji. Opracowany i rozesłany do powiatów został specjalny kwestionariusz, w którym pytano o nazwiska szefów lokalnych komórek komunistycznych oraz adresy, zawody i nazwiska pozostałych członków. Należało także wskazać miejsca, w których odbywają się zebrania miejscowych KPD⁶³. Na tej podstawie ustalono, że szefem placówki miejskiej w Koszalinie jest stolarz Richard Sill, zamieszkały przy ul. Powstańców Wielkopolskich (Feldstraße 7), a miejscem zebrań były pomieszczenia gazowni miejskiej przy ul. Połczyńskiej. Partia liczyła w tym czasie 35 osób⁶⁴. Chwilowo więc, od lipca 1921 roku działalność komunistów w Koszalinie zaczęła zanikać⁶⁵.

W latach 1922 – 1924 miasto ogarnęła kolejna fala demonstracji ulicznych. Jednocześnie prezydent Republiki Friedrich Ebert wydał w dniu 26 czerwca 1922 roku zarządzenie o ochronie państwa, na mocy którego zawieszono między innymi prawo do zgromadzeń publicznych, powtórzone w dniu 29 czerwca⁶⁶. W dniu 20 października 1923 roku bezrobotni starli się z policją, a sama demonstracja zakończyła się aresztowaniem kilku działaczy KPD⁶⁷. Od tej pory policja rozpoczęła prześladowanie działaczy ruchu komunistycznego, w odpowiedzi na co w Koszalinie i kilku innych miejscowościach powiatu pojawiły się nielegalne ulotki sygnowane przez KPD, nawołujące do wzmożenia walki klasowej⁶⁸. Zaistniała sytuacja zmusiła prezydenta rejencji koszalińskiej do podjęcia decyzji o ściganiu roznosicieli ulotek, a także zrywaniu przez policję naklejonych afiszy⁶⁹. Jednocześnie 23 października 1923 roku wydany został zakaz organizowania jakichkolwiek strajków (zwłaszcza w strategicznych dla miasta zakładach komunalnych, na kolei, poczcie, w szpitalach,

⁵⁹ Ibidem, s. 98.

⁶⁰ B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 169.

⁶¹ J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 233.

⁶² AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Über die Vorgänge beim Wechsel der Regierungsgewalt Kapp – v. Lüttwitz*, op. cit., f. 159. Przykładowo, w lipcu 1920 roku policja donosiła o agitacyjnej działalności pracownika budowlanego Röhl'a z Greifswaldu, który nawoływał do rozpoczęcia strajków w Koszalinie i powiecie. Komisarz kryminalny Behrent rozesłał ostrzeżenia do pozostałych powiatów rejencji koszalińskiej, by w przypadku, jeśli Röhl wygłaszał podobne przemówienia jak w powiecie koszalińskim, powinien zostać aresztowany i natychmiast postawiony przed sądem. Policja koszalińska miała zostać o tym fakcie poinformowana.

⁶³ AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Über die Vorgänge beim Wechsel der Regierungsgewalt Kapp – v. Lüttwitz*, op. cit., f. 525.

⁶⁴ Ibidem, f. 383.

⁶⁵ Ibidem, f. 714.

⁶⁶ Sonderamtsblatt ARK z 29 VI 1922, s. 1 – 2; Sonderamtsblatt ARK z 11 VII 1922, s. 1.

⁶⁷ J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 233.

⁶⁸ Ibidem, s. 233. Takie ulotki rozwieszane były m. in. w Manowie; por. M. Szczaniecki, K. Ślaski, *Dzieje Pomorza Słupskiego...*, op. cit., s. 189.

⁶⁹ *Stolper Post* z 12 VIII 1924; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 234.

młynach, mleczarniach itd.) oraz prowadzenia akcji agitacyjnych pod karą ciężkiego więzienia lub kary śmierci⁷⁰.

Pomimo tego, w wyborach do sejmiku prowincjonalnego, które odbyły się 28 listopada 1925 roku, na KPD z powiatu miejskiego Koszalin padły 692 głosy (wobec 11 909 oddanych wszystkich głosów)⁷¹. Nieznacznie powiększyła się dodatkowo liczba sympatyków. Młodzież, sympatyzująca z KPD, skupiona była w organizacji *Rote Jungfront*, w skład której weszło 28 członków. Czołowym aktywistą młodzieży komunistycznej został Otto Drewsse⁷².

Od połowy czerwca 1926 roku zwiększyła się działalność KPD w terenie. Centralny Komitet KPD z Berlina poinformował swoich aktywistów z Koszalina, Kołobrzegu i Słupska o konieczności zwiększonej aktywności w terenie, co miało przejawiać się między innymi w dostarczaniu ulotek i gazetek. Zdaniem centrali KPD, taka postawa jest konieczna, bowiem aktualna władza dąży wszelkimi możliwymi środkami ekonomicznymi, politycznymi i społecznymi, a także religijno – moralnymi i demagogicznymi do mobilizacji największych organizacji gospodarczych przeciwko robotnikom, a także prowadzi fałszywą kampanię prasową po myśli burżuazji i podburza chłopów⁷³. Rozpoczęła się seria planowych odczytów i referatów wygłaszanych w całej rejencji, jak na przykład referat Johannes`a Drews`a z Bobolic pod tytułem *Die Leiden und Qualen der Nichtamnestieren in Zuchthaus Sonnenburg* (Cierpienia i męki nie objętych amnestią w więzieniu o zaostrzonym rygorze w Sonnenburgu), który został wygłoszony w Koszalinie dnia 8 września 1928 roku⁷⁴.

Początek lat trzydziestych wiązał się już ze wzmożoną walką KPD z coraz to bardziej rosnącą w siłę partią faszystowską. W związku z tym KPD, działając już pod obserwacją policji i władz rejencji, mając przez to coraz bardziej zawężone pole do samodzielnego działania, zorganizowało w Koszalinie w dniu 1 lutego 1930 roku antyfaszystowską konferencję KPD. Taka sama konferencja zwołana została na styczeń 1931 roku⁷⁵. Na podobną tematycznie konferencję w Kamieniu Pomorskim, która odbyła się 13 listopada 1931 roku, koszalińska KPD wysłała aż 50 delegatów⁷⁶.

Wielki globalny kryzys ekonomiczny z roku 1929 bardzo szybko dotknął Niemcy i równie szybko dał się odczuć na Pomorzu Zachodnim. Przyczynił się on także do gwałtownego wzrostu poparcia KPD wśród mieszkańców Koszalina i powiatu, a także do silniejszej radykalizacji poglądów politycznych⁷⁷. Wzrost zaufania ogółu społeczeństwa do KPD wiązał się ze świadomością przeprowadzenia przebudowy

⁷⁰ *Sonderblatt zum Amtsblatt der Preußischen Regierung zu Köslin* (cyt. dalej: Sonderblatt ARK) z 27 X 1923, s. 1.

⁷¹ Z. Borzycki, *Z dziejów ruchu...*, op. cit., s. 62.

⁷² Ibidem, s. 83. Dla porównania – do podobnych młodzieżowych organizacji sympatyzujących z KPD należało: w Słupsku 30 osób, w Karlinie 22 osoby, w Białogardzie 15 osób, w Lęborku 35 osób, w Miastku 15 osób, w Sławnie 22 osoby.

⁷³ Archiwum Państwowe w Koszalinie, oddział w Słupsku (cyt. dalej: AP Słupsk), Akta miasta Słupska (cyt. dalej: AmS), s. 83. Dla porównania – do podobnych młodzieżowych organizacji sympatyzujących z KPD należało: w Słupsku 30 osób, w Karlinie 22 osoby, w Białogardzie 15 osób, w Lęborku 35 osób, w Miastku 15 osób, w Sławnie 22 osoby.

⁷⁴ AP Słupsk, AmS, *Kommunistische Partei Deutschlands*, sygn. 7277, f. 97. Johannes Drews wygłosił tenże referat także w Białogardzie (6 IX), w Kołobrzegu (7 IX) i w Bytowie, Słupsku i Lęborku (9 IX).

⁷⁵ Z. Borzycki, *Z dziejów ruchu...*, op. cit., s. 86, 134.

⁷⁶ Ibidem, s. 86.

⁷⁷ T. Gasztold, A. Muszyński, H. Rybicki, *Koszalin...*, op. cit., s. 103. Rosnące bezrobocie na wsi, a także spadek cen na artykuły hodowlane doprowadziły do zradykalizowania poglądów politycznych przez rolników powiatu koszalińskiego; por. B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 169.

ustrojowej Niemiec oraz spadkiem zaufania do aktualnej władzy⁷⁸. Koszalińska KPD rozpoczęła teraz intensywniejsze działania agitacyjne w terenie, organizując liczne wiece, strajki oraz demonstracje protestacyjne⁷⁹, jednakże nie była w stanie przeciwstawić się rosnącemu wpływowi Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Pracy (NSDAP)⁸⁰, a także SPD⁸¹. Pomimo tego, koszalińska KPD, w drugiej połowie 1930 roku liczyła już 480 członków (we wrześniu 1920 roku tylko 200)⁸², a jej przywódcą był Willi Wenzel⁸³.

Szczytowy moment zaostżenia się walki politycznej przypadł na lata 1932 – 1933; wtedy właśnie miejscowa KPD wyróżniała się wzmoczoną aktywnością polityczną, prowadząc ostrą kampanię polityczną przeciwko NSDAP. Także i tutejsza komórka NSDAP zaangażowała się w walkę polityczną. Pewnym odzwierciedleniem nastrojów politycznych, panujących w Koszalinie, są wyniki wyborów prezydenckich, jakie odbyły się w dniu 10 kwietnia 1932 roku. Wówczas to, na kandydata na prezydenta, Ernsta Thälmana, wysuniętego przez KPD, głosowało w Koszalinie 1140 wyborców, co stanowiło 7,06%, gdy na Paula Hindenburga oddano 7881 głosów (48,79 %), a na Adolfa Hitlera 7131 głosów (44,15%)⁸⁴, przy czym należy zaznaczyć, że liczba głosów z terenu miasta i powiatu Koszalin, jaka padła na KPD w skali całej prowincji zachodniopomorskiej, należał do najwyższych⁸⁵.

Koszalińska KPD dysponowała w tym czasie własnymi organami prasowymi. Od 1920 roku skupiona była wpięrow wokół szczecińskiego dziennika *Volkswacht*, a po wprowadzeniu zakazu na wydawanie tej gazety, organem prasowym stała się wydawana już w Koszalinie *Ortszeitung der KPD Köslin*. W końcu lat dwudziestych stosunek liczby abonentów do liczby członków KPD wynosił 29%⁸⁶. Silne oddziaływanie w środowisku koszalińskiego KPD miał także kołobrzeski tygodnik *Der Rote Leuchtturm*, ukazujący się do 1933 roku⁸⁷.

Początek rządów partii hitlerowskiej zwiastował jeszcze ostrzejszy, niż dotychczas kurs polityki NSDAP wobec komunistycznej lewicy. W proteście przeciwko zaprzysiężeniu Adolfa Hitlera na kanclerza Rzeszy, w całych Niemczech rozpoczęły się akcje manifestacyjne, organizowane przez KPD. W nocy z 30 na 31 stycznia 1933 roku podobny wiec odbył się w Koszalinie⁸⁸, jednakże w dniu 2 lutego 1933 roku nowy pruski Minister Spraw Wewnętrznych Hermann Göring zakazał organizowania podobnych manifestacji i wieców⁸⁹. Naturalnym stało się więc wzmocnienie swojej

⁷⁸ B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 170.

⁷⁹ Ibidem, s. 173. Jednym z ważniejszych strajków, organizowanych przez KPD był zorganizowany w 1929 roku ogólnoprowincjonalny strajk pracowników kolei wąskotorowych; por. Z. Borzycki, *Z dziejów ruchu...*, op. cit., s. 163.

⁸⁰ B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 174 – 175.

⁸¹ Por. wyniki wyborów do rady miasta z października 1929 roku.

⁸² AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Über die Vorgänge beim Wechsel der Regierungsgewalt Kapp – v. Lüttwitz*, op. cit., f. 228.

⁸³ Z. Borzycki, *Z dziejów ruchu...*, op. cit., s. 168.

⁸⁴ B. Drewniak, *Początki ruchu hitlerowskiego na Pomorzu Zachodnim 1923 – 1934*, Poznań 1962, s. 79; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 237; B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 179.

⁸⁵ J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 237.

⁸⁶ A. Czarnik, *Prasa Pomorza Zachodniego...*, op. cit., s. 9; tenże, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 262.

⁸⁷ B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 175; Z. Borzycki, *Z dziejów ruchu...*, op. cit., s. 181; A. Czarnik, *Prasa Pomorza Zachodniego...*, op. cit., s. 17.

⁸⁸ B. Drewniak, *Początki ruchu...*, op. cit., s. 112. A. Czarnik, *Zachodniopomorska KPD...*, op. cit., s. 6.

⁸⁹ B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 183; A. Czarnik, *Zachodniopomorska KPD...*, op. cit., s. 7.

pozycji przez KPD już nie jako partii, lecz jako ruchu lewicowego, toteż koszalińska KPD rozpoczęła prowadzenie rozmów z miejscową SPD. Jednakże nie doszło ani do podjęcia wspólnych działań, ani tym bardziej do jakichkolwiek akcji łączenia obu partii, aczkolwiek lokalne komórki SPD i KPD z pobliskiego Rokosowa i Sianowa zdołały się zjednoczyć⁹⁰. Jednak z końcem 1932 roku koszalińscy komuniści skupieni zostali wokół wewnętrznie wzmocnionej Zjednoczonej Partii Komunistycznej Niemiec (*Vereinigte Kommunistische Partei Deutschlands* – VKPD)⁹¹.

W dniu 22 lutego 1933 roku wszedł w życie zakaz odbywania publicznych zebrań z udziałem komunistów oraz ich zwolenników, a także zabroniono prowadzenia przez nich jakiejkolwiek agitacji w domach prywatnych, na ulicach, placach i innych miejscach publicznych. Zakaz ten, wzorem innych regionów Rzeszy i mający oparcie w ustawie o ochronie narodu niemieckiego z dnia 4 lutego 1933 roku, został wprowadzony zgodnie z zarządzeniem prezydenta rejencji koszalińskiej na jej całym obszarze⁹², powtórzony w dniu 28 lutego tegoż roku⁹³. W marcu 1933 roku rozpoczęła się fala aresztowań koszalińskich działaczy KPD. Pozostali na wolności członkowie partii próbowali utrzymywać stałą łączność z aresztowanymi⁹⁴. W koszalińskim sądzie okręgowym odbył się pokazowy proces komunistów, oskarżonych o zabójstwo S. A. Standartenführera Curta Kretha i jego adiutanta Gunthera Rossa. Główny oskarżony został skazany na 15 lat pozbawienia wolności, natomiast w stosunku do pozostałych uczestników zająć z 1932 roku nadal prowadzono dochodzenie⁹⁵.

ROZWÓJ POZOSTAŁYCH STRONNICTW POLITYCZNYCH DO 1933 ROKU

Upadek cesarstwa, jak i powstanie republiki wywarło ogromny wpływ na układ sił politycznych w Niemczech. Rozpadły się także drobnomieszczańskie i junkierskie partie polityczne, których teraz program zaczął nawiązywać do haseł populistycznych, podkreślając ich słuszność w swoich nazwach, stając się partiami „ludowymi” i „narodowymi”. Sprzyjała temu różnorodność interesów ówczesnego społeczeństwa niemieckiego, jak i silne zróżnicowanie regionalne, które – w przypadku Pomorza Zachodniego, a więc i Koszalina – determinowało życie polityczne regionu jak i miasta. Zjawisku temu sprzyjał także brak stabilizacji życia politycznego republiki.

⁹⁰ B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 182; A. Czarnik, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 276.

⁹¹ A. Czarnik, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 252.

⁹² *Reichsgesetzblatt* (cyt. dalej: RGB), Teil I z 6 II 1933, s. 35 – 37; ARK z 25 II 1933, s. 15; *Dokumente der Deutschen Politik*, pod red. Paula Meier – Benneckensteina, Band 1: *Die nationalsozialistische Revolution 1933*, pod red. Axela Friedrichs’a, Berlin 1939, s. 13 – 15; F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1974, s. 173 – 174. Na podstawie rozporządzenia prezydenta Rzeszy, Göring wydał zakaz demonstracji z udziałem komunistów w Prusach oraz wszelkiej krytyki rządu. Zakazy te zostały uchwalone przez rząd w dniu 28 lutego i wchodziły w życie w trybie natychmiastowym.

⁹³ RGB, Teil I z 28 II 1933, s. 83.

⁹⁴ Na skutek działań Policji Państwowej w Koszalinie (*Staatspolizeistelle Köslin*), w okresie od marca do czerwca 1933 roku, aresztowano łącznie szesnastu działaczy KPD. Koszalińska Policja Państwowa brała także czynny udział w rozbiciu odradzającej się, a zdelegalizowanej wcześniej placówki KPD w Kołobrzegu; por. A. Czarnik, *Zachodniopomorska KPD...*, op. cit., s. 14 – 17.

⁹⁵ W dniu 4 lipca 1932 roku Curt Kreth i Gunther Ross stali na czele bojówek S.A. w Sianowie, mając za zadanie rozbić odbywające się tam zebranie komunistyczne. Jednakże w drodze powrotnej obaj zostali zaatakowani pod Górą Chelmską przez robotników, gdzie zmarli na skutek odniesionych ran; por. A. Czarnik, *Zachodniopomorska KPD...*, op. cit., s. 20, tenże, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 104.

Do około 1930 roku opinia publiczna mieszkańców prowincji pomorskiej skupiała się wokół pięciu nurtów politycznych: protestanckich konserwatystów, liberalnej prawicy, liberalnej lewicy, socjaldemokratów i komunistów. Katolicka partia Centrum, która w pozostałych częściach Niemiec skupiała liczne grono zwolenników, nie odgrywała na Pomorzu szczególnej roli, zdobywając tutaj jedynie do 1% głosów⁹⁶.

Skrajna prawica polityczna reprezentowana była przez Niemiecko – Narodową Partię Ludową (*Deutschnationale Volkspartei* – DNVP), której program nawiązywał do tradycji ugrupowań konserwatywnych sprzed 1918 roku. Ugrupowanie to, mające silne wpływy w junkierstwie, a także w chłopstwie, wywierało ogromny wpływ na życie polityczne i ekonomiczne regionu. W Koszalinie, od DNVP uzależniony był Niemiecko – Narodowy Związek Robotników (*Deutschnationale Arbeiterbund* – DNAB), liczący 39 członków i skupiający robotników z terenu miasta i powiatu Koszalin⁹⁷. Na użytek DNVP stał lokalny dziennik *Kösliner Zeitung*, którego nakład nie przekraczał 12 000 egzemplarzy, a w którym chętnie publikowano artykuły godzące w postanowienia traktatu wersalskiego, jak i artykuły o wrogim nastawieniu do Polski⁹⁸. Publikacja licznych artykułów poświęconych życiu politycznemu miasta na łamach tej gazety była jedną z ostrzejszych form wyrażania opinii na temat działalności lokalnego ruchu socjaldemokratów, którzy z kolei wyrażali negatywne opinie o działalności DNVP na łamach wydawanego w Koszalinie, a przeznaczonego dla czytelników ze wschodniej części rejencji koszalińskiej dziennika *Grenzbote*. Należy tu także zaznaczyć, że członkowie DNVP zdołali w większości opanować skład kolejnych kadencji zarządu miasta aż do wyborów 1929 roku, choć sprzeczności wewnątrz zdominowanej przez DNVP rady miasta wystąpiły już w połowie lat dwudziestych⁹⁹.

Z inicjatywy przedstawicieli wielkiego przemysłu i finansistów powołana została Partia Narodowo-Liberalna (*Deutsche Volkspartei* – DVP). Szerokie poparcie miała ona także w kręgu nauczycieli, kupców i rzemieślników, głosząc hasła solidaryzmu i społecznego kompromisu. DVP zwalczała ideowo środowiska robotnicze, hołdując umiarkowanemu nacjonalizmowi. Ugrupowanie to nie miało aż takiego oddziaływania na Pomorzu Zachodnim, jak w pozostałych częściach Rzeszy, aczkolwiek w dekadzie lat dwudziestych zaliczana była do silniejszych ugrupowań w miastach regionu. W Koszalinie mieściło się jedno z czterech na Pomorzu Zachodnim zrzeszeń rejonowych (*Gauverbände*), przeniesione tu z Białogardu. Organem prasowym DVP był wychodzący w Koszalinie *Pommersche Morgenpost*¹⁰⁰. Do tradycji ruchu liberalnego nawiązywała także Niemiecka Partia Demokratyczna, głosząca hasła przekształcenia Niemiec w republikę parlamentarną, a także hasła postępu gospodarczego i politycznego w ramach państwa burżuazyjnego, z rozbudowanym ustawodawstwem socjalnym. Na terenie prowincji pomorskiej partia ta uzyskiwała przeciętnie niższe wyniki wyborcze, aniżeli w pozostałych okręgach wyborczych

⁹⁶ W. Stępiński, *Życie polityczne w Szczecinie w latach 1919 – 1939*, [w:] *Dzieje Szczecina 1806 – 1945*, pod red. G. Labudy, tom III, pod red. B. Wachowiaka, Szczecin 1994, s. 758.

⁹⁷ A. Czarnik, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 116.

⁹⁸ Ibidem, s. 117, 333. Komplet numerów za lata 1918-1919 przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Koszalinie.

⁹⁹ Przykładowo, dopiero za drugim razem partii DNVP udało się wyłonić nadburmistrza w drodze głosowania (21 głosów za, 10 przeciw i 1 głos wstrzymujący się) w osobie doktora Puscha; por. *Stolper Post* z 19 V 1924.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 141 – 142

Niemiec¹⁰¹.

Niezwykle ważną siłą polityczną byli także socjaldemokraci, stanowiący umiarkowaną lewicę na arenie politycznej ówczesnych Niemiec. Socjaldemokratyczna Partia Niemiec (SPD) cieszyła się największym poparciem wśród robotników zakładów przemysłowych. Po rewolucji bolszewickiej, na skutek rozłamu SPD, działały w Niemczech dwa zbliżone ideowo ugrupowania: SPD oraz „niezależna” USPD. Idee socjaldemokratyczne na Pomorzu Zachodnim znalazły nieco wyższy oddźwięk, niż w pozostałych częściach Niemiec¹⁰². Odbiciem tego było bezsprzeczne zwycięstwo w wyborach z końca maja 1920 roku do władz koszalińskiego magistratu, zdobywając poparcie 30,13% ogółu wyborców¹⁰³. W 1931 roku, poza miejską komórką SPD w Koszalinie, w powiecie koszalińskim działały komórki w Starych Bielicach (8 działaczy), Łęknie (3 działaczy), Manowie (1 działacz), Strzeżenicach (6 działaczy), Rosnowie (8 działaczy), Dobrem (1 działacz), Wyszewie (1 działacz) i Skwierzynie (2 działaczy)¹⁰⁴. Członkowie zarządu miejskiego, wywodzący się z SPD, toczyli ostre spory z działaczami DNVP, przede wszystkim w sprawach związanych z opieką nad ubogimi mieszkańcami miasta oraz z budownictwem mieszkaniowym. Niejednokrotnie padały ze strony socjaldemokratów oskarżenia w kierunku DNVP o wysługiwanie się kapitalizmowi¹⁰⁵.

Wybory do rady miasta z października 1929 roku odznaczyły się szczególną agresywnością przede wszystkim w relacji pomiędzy DNVP a SPD. Początkowo agitacja przedwyborcza ograniczała się do różnego rodzaju prelekcji i sympozjów, poświęconych sprawom bieżącym, na które – zdaniem socjalistów – zgubny wpływ mieli nadal jeszcze członkowie DNVP¹⁰⁶. We wrześniu tegoż roku wizytę w Koszalinie złożył Adolf Damaschke, który w mieście głosił swe hasła przeprowadzenia reformy rolnej w Niemczech¹⁰⁷. Miesiące czerwiec i lipiec upłynęły pod znakiem rozszerzenia agitacji poprzez młodzież, skupioną wokół *Rote Falken* (Czerwonych Sokołów), które brały udział w kilku wycieczkach agitacyjnych do Świdwina, Połczyna-Zdroju, Białogardu i Kołobrzegu¹⁰⁸, a także uczestniczyły (wraz z członkami słupskiego okręgu Czerwonych Sokołów) w organizacji wielkiego zlotu SPD prowincji pomorskiej, jaki odbył się w dniach 5 – 6 października 1929 roku¹⁰⁹. Sierpniowe posiedzenia magistratu przyniosły otwarte spory na temat wszystkich posunięć zarządu, począwszy od debat nad koniecznością utworzenia nowego cmentarza komunalnego, poprzez budowę pływalni dla klubu pływackiego „Posejdon”, budowy nowej hali sportowej dla pedagogium Reussa, itp., aż po oskarżenia o doprowadzenie miejskiego budżetu

¹⁰¹ W. Stępiński, *Życie polityczne w Szczecinie...*, op. cit., s. 758 – 759.

¹⁰² Ibidem, s. 759.

¹⁰³ *Stolper Neueste Nachrichten* z 7 VI 1920. Wyniki tych wyborów przedstawiały się następująco: SPD – 4308 głosów, DNVP – 3405, DVP 2715, DDP – 1890, Niezależni Socjaliści – 1299, KPD – 515, Chrześcijańska Partia „Centrum” – 162, „Grupa Reform” (*Reformgruppe*) – 6; oddano 14 300 ważnych głosów.

¹⁰⁴ Z. Borzycki, *Z dziejów ruchu...*, op. cit., s. 184.

¹⁰⁵ *Grenzbote* z 12 II 1929.

¹⁰⁶ Przykładowo, w dniach 1 – 2 czerwca odbyło się sympozjum poświęcone przeprowadzeniu skutecznej reformy szkolnictwa. Debata na ten temat została poprzedzona wykładem profesora Paula Oestreicha na temat: „Nasza walka o szkołę – walką dla narodu i ludności”. Udział w prelekcji wzięli także przedstawiciele SPD z Berlina, Szczecina, Kołobrzegu i Greifswaldu; por. *Grenzbote* z 3 VI 1929.

¹⁰⁷ *General – Anzeiger* z 30 IX 1929. Adolf Damaschke podobną wizytę złożył w roku 1924 w Słupsku.

¹⁰⁸ *Grenzbote* z 29 VI, 8 VII i 18 VII 1929.

¹⁰⁹ *Grenzbote* z 4 X, 5 X, 7 X i X 1929.

do uruchomienia różnego rodzaju prac budowlanych, których koszt przekroczył 2 300 000 marek, co uznane zostało przez SPD za „kukułcze jajo” (*Kuckukseier*) dla członków zarządu następnej kadencji¹¹⁰. Należy także tu zaznaczyć, że równoległe z walką na szczeblu zarządu miasta, toczyła się nie mniej ożywiona walka na łamach prasy¹¹¹. Rezultat tych wysiłków doprowadził do wygranej w wyborach listopadowych 1929 roku, zdobywając w radzie miasta 15 miejsc (przedtem SPD dysponowała tylko 8 miejscami)¹¹².

Inną partią cieszącą się zwłaszcza w początkach lat dwudziestych poparciem wśród koszalinian, była Niemiecka Demokratyczna Partia (*Deutsche Demokratische Partei*), która jednakże stale pozostawała w cieniu dwóch największych politycznych rywali – SPD i DNVP. W Koszalinie działał komitet tejże partii obejmujący swoim zasięgiem całą rejencję koszalińską. Od roku 1920 szefem rejencyjnej DDP był rektor Fink z Koszalina, jego zastępcą pani Juter z Białogardu, a w zarządzie partii zasiadali: nauczyciel Lange z Koszalina, aptekarz Kowalke z Koszalina, dyrektor słupskiej gazowni Handtke, kupiec Bahler ze Sławna, nauczyciele – Scheel z Drawska i Rowbatow ze Sławna¹¹³.

Kryzys ekonomiczny z roku 1929 doprowadził do silniejszego zradycalizowania się nastrojów społeczeństwa, a tym samym wzrostu zaufania wobec partii głoszących skrajne programy. Na lewicy taką partią stała się KPD, na prawicy natomiast Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (NSDAP). Partia ta domagała się obalenia postanowień traktatu wersalskiego, równouprawnienia narodu niemieckiego i przyznania terenów dla osiedlania zbyt zagęszczonej ludności niemieckiej. Partia głosiła hasła antysemickie i nacjonalistyczne, które bardzo łatwo trafiały przede wszystkim do odbiorców wywodzących się spośród drobnomieszczactwa. Partia akcentowała stworzenie silnej klasy średniej, otoczonej opieką państwa przed wyzyskiem kapitału. Takie hasła doprowadziły na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych do wzrostu znaczenia NSDAP na lokalnej arenie politycznej, a co za tym idzie do stałego wzrostu liczby głosów w wyborach.

¹¹⁰ Socjaliści żądali także wyjaśnień w sprawie bezpodstawnego podwyższenia czynszów za mieszkania, a także w sprawie zatrudniania osób pracujących „na czarno” w należących do miasta Zakładach Technicznych (*Technische Werke*) i likwidacji (rozbiciu) klas mieszanych, w których naukę pobierali uczniowie, których rodzice byli robotnikami. Na te oskarżenia przedstawiciele magistratu odpowiadali milczeniem; por. *General Anzeiger* z 30 VIII 1929; *Grenzbote* z 30 VIII i 7 IX 1929.

¹¹¹ Upolityczniona została także sprawa, w której prawdopodobnie na skutek niedopatrzenia urzędnika pocztowego, z głównego budynku poczty usunięto i przygotowano do zniszczenia tajne dokumenty Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (między innymi roboczy spis wyborców), które wystawiono przed budynkiem poczty naprzeciwko sąsiedniego budynku redakcji *Kösliner Zeitung*. Opozycyjna *Grenzbote* wyraziła oburzenie, że redakcja *Kösliner Zeitung* nie zwróciła uwagi na ten fakt, porównując jej zaangażowanie w tej sprawie do zaangażowania jej zwierzchników zasiadających w radzie miejskiej w sprawach istotnych dla miasta; por. *Grenzbote* z 22 X 1929.

¹¹² Na ogólną liczbę 19 500 osób uprawnionych do głosowania, oddano 15 465 ważnych głosów, a ich rozkład na poszczególne partie polityczne przedstawiał się następująco: SPD: 6169 głosów, co dawało 15 miejsc w radzie miasta, DNVP: 5274 głosy (12 miejsc, przed wyborami 17), Narodowi Socjaliści: 1132 głosy (2 miejsca, przed wyborami partia nie była reprezentowana w radzie miasta), DVP: 1241 głosów (3 miejsca, przed wyborami 2), KPD: 606 głosów (1 miejsce, przed wyborami 2), Demokraci: 522 głosy (1 miejsce, przed wyborami 2), Apolityczna Lista Mieszkańców (*Unpolitische Bürgerliste*): 360 głosów (nie weszła do rady), Centrum: 182 głosy (nie weszła do rady). W skład nowej rady weszli następujący przedstawiciele SPD: Baumann, Berneike, Schallock, Dargatz, Gertrude Graf, Albert Graf, Raddatz, Köhm, Hamm, Schiebel, Finger, Strehlow, Hintze, Golombek i Bera Kunde; z ramienia DNVP: Zubke, Sawalich, Zimmermeister, Melz, Krause, Gasmer, Braeder, Marwede, Barnekow, Barz, Strege, Viergutz; z ramienia narodowych socjalistów: Magritz i Schug; por. *General Anzeiger* z 28 IX 1929; *Grenzbote* z 18 XI 1929.

¹¹³ *Stolper Neueste Nachrichten* z 23 VIII 1920.

Na Pomorzu Zachodnim, NSDAP stało się dominującym ugrupowaniem politycznym, rosnącym w siłę kosztem pozostałych ugrupowań prawicowych. Liczba oddanych głosów na tę partię w okresie od maja 1928 roku do wyborów w dniu 14 września 1930 roku wzrosła szesnastokrotnie (od zaledwie 1,5% w 1928 roku do 24,3% w 1930 roku). Wzrost oddanych głosów na pozostałe ugrupowania polityczne nie ominął jedynie KPD, posiadającej w 1930 roku 8,8% głosów¹¹⁴. W samym Koszalinie lokalna komórka NSDAP, powstała w 1923 roku i będąca jedną z pierwszych komórek na Pomorzu Zachodnim, nie przejawiała dotychczas takiej aktywności politycznej, jak w owej chwili¹¹⁵. W 1930 roku miejscowe NSDAP posiadało własny oddział Hitlerjugend¹¹⁶.

Należałoby w tym miejscu zaznaczyć, także po 1926 roku, a więc po zniesieniu zakazu działalności NSDAP w Prusach, przed tutejszym sądem odbywały się procesy przeciwko członkom ruchu hitlerowskiego, gdzie głównym zarzutem było podrywanie podstaw Republiki Weimarskiej, co uderzało w elementarne podstawy państwa¹¹⁷.

Po wygranych wyborach do Reichstagu z 14 września 1930 roku, powołano do życia elitarną Formację Ochrony (*Schutzformation – Schufo*). W Koszalinie, formacja ta liczyła 80 członków, a więc dwukrotnie więcej, niż w pozostałych miastach rejencji koszalińskiej¹¹⁸.

Koszalińska placówka NSDAP czynnie włączyła się w obsługę kampanii prezydenckiej roku 1933. W 1932 roku tutejsza NSDAP ułatwiła spotkanie wyborców z przywódcą ruchu, Adolfem Hitlerem, co miało miejsce dnia 24 października na nieistniejącej obecnie płycie lądowiska przy ul. Morskiej, w pobliżu dawnego zakładu produkcji samolotów AMBI¹¹⁹.

WYBORY DO SEJMIKU PROWINCJI POMORSKIEJ, REICHSTAGU I DZIAŁALNOŚĆ KOSZALIŃSKIEGO SAMORZĄDU W LATACH 1919 – 1933

Postanowienia traktatu wersalskiego przyniosły pewne zadania do realizacji przez administrację terenową. Już w kwietniu 1920 roku komisarzem do spraw demobilizacji na terenie rejencji koszalińskiej został dr Junghann¹²⁰. Jednakże w pierwszej kolejności należało przeprowadzić wybory do sejmiku powiatowego (od którego miasto otrzyma administracyjną niezależność dopiero od 1923 roku).

¹¹⁴ B. Drewniak, *Początki ruchu...*, op. cit., s. 25.

¹¹⁵ Ibidem, s. 17; J. Stanielewicz, *Między dwiema wojnami...*, op. cit., s. 234; Z. Borzycki, *Z dziejów ruchu...*, op. cit., s. 131; A. Czarnik, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 280.

¹¹⁶ B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim...*, op. cit., s. 172.

¹¹⁷ Takie procesy toczyły się także przeciwko członkom NSDAP z sąsiednich okręgów. Przykładem może być tu sprawa sądowa przeciwko majorowi Hossenfelderowi z Kołobrzegu, którego sąd skazał na karę pozbawienia wolności przez 20 dni, uiszczenie 200 marek grzywny i poniesienia kosztów sądowych. Podobny wyrok zapadł w sprawie członka NSDAP ze wsi Pogorzelice (*Langeböse*), pow. Słupsk za to, że oznajmił publicznie, iż w kraju trzeba rozbić republikę i zaprowadzić porządek; por. *Stolper General Anzeiger* z 15 VI 1929.

¹¹⁸ A. Czarnik, *Stosunki polityczne...*, op. cit., s. 241. Dla porównania: placówki w Słupsku, Bytowie i Lęborku liczyły po 40 osób.

¹¹⁹ *Adreßbuch für den Stadtkreis Köslin 1939*, Köslin 1938, s. XI; H. Gaede, *Pommern. Die deutschen Gaue seit der Machtergreifung*, Berlin 1940, s. 16.

¹²⁰ Dr Junghann pełnił funkcję prezydenta rejencji koszalińskiej w latach 1922 – 1925; por. *Dramburger Kreisblatt* z 1 V 1920; F. Schwenkler, *Köslin...*, op. cit., s. 112 – 113.

Mandaty w sejmiku prowincji otrzymali: von Gerlach z Parsowa oraz dr Pusch i Partsch z Koszalina¹²¹. Na liście kandydatów do Reichstagu z terenu miasta Koszalina znaleźli się jedynie reprezentanci czterech opcji: Fritz Henning z Niezależnej Partii Socjalistycznej, Partsch i pani Graf z SPD, Paul Schulz z DVP i Hermann Vanselow z Niemieckiej Partii Demokratycznej, którzy – poza Paulem Schulzem i Hermannem Vanselowem – uzyskali mandaty w czerwcowych wyborach do Reichstagu, startując z łączonego okręgu wyborczego Pomorza i Meklemburgii¹²².

Z dniem 9 kwietnia 1923 roku weszła w życie nowa ustawa o prawie wyborczym w gminach Prus, nowelizowana w dniu 12 kwietnia 1924 roku. Prawo wyborcze nabywały kobiety i mężczyźni powyżej dwudziestego roku życia, mający niemieckie obywatelstwo i zamieszkujący w swojej gminie miejskiej przynajmniej pół roku¹²³. Wybory do sejmiku prowincjonalnego, przeprowadzone w oparciu o tę ordynację z dnia 29 listopada 1925 roku zapewniły miejsca tylko nadburmistrzowi Oskarowi Romannowi z DNVP i landratowi Hermanowi Lotz, choć lista kandydatów z terenu Koszalina była dość bogata¹²⁴. Należy tu zaznaczyć, że pomimo wydzielenia miasta Koszalina z powiatu ziemskiego w roku 1923, zarówno powiat ziemski jak i miejski stanowiły jeden okręg wyborczy (*Wahlbezirk*) na czele którego stał komisarz wyborczy, starosta Lotz¹²⁵.

Odbywające się równocześnie z wyborami do Reichstagu wybory do sejmiku prowincjonalnego w dniu 20 maja 1928 roku zapewniły wejście do władz prowincji Richardowi Schallockowi i Otto Kunze`mu (obaj z SPD)¹²⁶.

Zmiany nastrojów mieszkańców miasta mogą obrazować wyniki wyborów do sejmiku prowincji pomorskiej z października 1929 roku. Wyniki te są o tyle ciekawe, iż podkreślają, że lokalne społeczeństwo przestało postrzegać Niemiecką Narodową Partię Ludową (DNVP) jako stabilną siłę w terenie; rolę tę DNVP pełniło przez dość długi czas w zarządzie miasta, jednakże utraciło swe znaczenie między innymi poprzez bezustanne spory i nie do końca wyjaśnione sprawy związane z przywłaszczaniem pieniędzy miejskich¹²⁷. Podobna sytuacja zaistniała w kwietniu 1932 roku, gdzie

¹²¹ ARK z 31 I 1920, s. 27.

¹²² Sonderblatt ARK z 1 VI 1920, s. 1 – 2 i 17 VI 1920, s. 1 – 2.

¹²³ T. Bialecki, *Historia Szczecina. Zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 r.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 216.

¹²⁴ Sonderamtsblatt ARK z 19 XI 1925, s. 52 – 53 i 23 XII 1925, s. 1 – 2. Lista kandydatów do sejmiku prowincjonalnego przedstawiała się następująco: DNVP: Oskar Romann, Paul Kapischke, Karl Priese, Hermann Barz; SPD: Hermann Lotz, Anna Gehrke; DVP: Johannes Kaulbach, Walter Klinger, Kurt Menge, Paul Brumund; *Demokratische Mitte*: Hermann Fink, Otto Collatz, Karl Bewersdorf; KPD: Karl Wetzels; *Wirtschaftspartei des Deutschen Mittelstandes*: Friedrich Pohlenz.

¹²⁵ ARK z 5 X 1929, s. 129.

¹²⁶ ARK z 16 VI 1928, s. 84 – 85. Lista kandydatów przedstawiała się następująco: SPD: Otto Kunze, Richard Schallock; DNVP: Emil Pflaume; *Deutsche Demokratische Partei*: Friedrich Springborn, Margarete Weiher; *Christlich-Nationalen Bauern- und Landvolkspartei*: Otto Remer; *Mittelstands- und Volksrechtspartei*: Paul Severus; *Volksblock der Inflationsgeschädigten*: Reinhold Jacoby; por. *Sonderamtsblatt ARK z 18 V 1928*, s. 12 – 15.

¹²⁷ Liczba ważnych głosów z terenu miasta Koszalina wynosiła 15 999, w tym SPD (Ernst Barneike i Hermann Lotz) otrzymało 6500 głosów, DNVP (Oskar Romann, Emil Neuenfeld i Wilhelm Kröber) – 5456, NSDAP (Siegfried Schug) – 1223, DVP (Paul Brummund i Paul Geisendorff) – 1208, KPD (Fritz Latzke) – 608, Partia Demokratyczna (*Demokratische Partei*, Julius Loth, Karl Bewersdorf, Ferdinand Steinhauer, Fritz Rogner, Rudolf Albrecht) – 567, Centrum – 202, Partia Gospodarcza (*Wirtschaftspartei*) – 120, Partia Pracowników, Stanu Średniego i Małych Posiadaczy Ziemskich (*Kleingrundbesitz, Arbeit, Mittelstand*, Alwin Haeger) – 36, Niemiecka Ludowa Partia Prawa (*Deutschvölkische Volksrecht*) – 28, Polska Partia Ludowa – (*Polnische Volkspartei*); por. *Sonderamtsblatt ARK z 6 XI 1929*, s. 1 – 3, 32 – 35, 92 – 95 i 22 XI 1929, s. 2 – 3.

mandat w sejmiku prowincji otrzymała tylko jedna osoba z DNVP (Walter Zubke); drugi mandat przypadł Richardowi Schallockowi z SPD¹²⁸. Wybory do Reichstagu z dnia 31 lipca 1932 roku zapewniły mandat już tylko Fritzowi Latzke z KPD¹²⁹, a po ponownych wyborach do Reichstagu z 6 listopada tegoż roku nie znalazła się ani jedna osoba z Koszalina¹³⁰. Procentowy rozkład głosów do Reichstagu w wyborach pomiędzy 1920 a 1933 rokiem w Koszalinie i Sianowie przedstawia poniższa tabela.

Procentowy rozkład głosów do Reichstagu w Koszalinie i Sianowie
w wyborach z lat 1920 – 1933

Miasto	DNVP	DVP	DVF	DSP	NSDAP	Kampffront Schwarz- Weiß-Rot	SPD	USPD	KPD
6 czerwiec 1920									
Koszalin	23,8	19,0	---	---	---	---	30,1	9,1	---
Sianów	33,5	8,6	---	---	---	---	44,7	4,4	---
4 maj 1924									
Koszalin	47,1	6,3	2,3	7,4	---	---	23,7	---	7,2
Sianów	49,5	2,0	4,2	4,7	---	---	34,8	---	1,4
20 maj 1928									
Koszalin	32,9	8,6	---	---	3,7	---	40,9	---	3,0
Sianów	39,7	3,3	---	---	1,8	---	40,9	---	2,2
5 marzec 1933									
Koszalin	---	---	---	---	47,0	15,8	20,9	---	11,7
Sianów	---	---	---	---	53,5	12,1	28,4	---	4,9

Źródło: H. Zielke, *Dicht hintern Gollen*, Bd. I, (maszynopis), brak miejsca i daty, s. 66.

Jeszcze w lutym 1933 roku w wyborach do sejmiku prowincji startowały 3 osoby: Georg Wischmann z SPD, Fritz Latzke z KPD i Artur Weber z *Kampffront Schwarz-Weiß-Rot*¹³¹.

W marcowych wyborach do sejmiku prowincjonalnego w 1933 roku, na łączną liczbę 17 038 ważnych głosów, najwięcej z nich w Koszalinie padło na NSDAP (8072 głosy), *Kampffront Schwarz-Weiß-Rot* (2960), SPD (3891) i KPD (1486). Dalsze głosy uzyskał Blok Chrześcijańsko-Narodowy (325), Partia „Centrum” (181), a także *Freiheitlichnationale Liste* (106), Socjaliści Ludowi (*Volkssozialisten* - 8) i monarchiści (5). Rozkład miejsc w sejmiku prowincji kształtował się następująco: 44 miejsca przypadło NSDAP, 14 dla *Kampffront Schwarz-Weiß-Rot*, 13 dla SPD i 4 dla KPD¹³².

Lata dwudzieste obfitowały w różnego rodzaju konflikty w samym zarządzie miasta. Przykładowo, w roku 1922 dr Zubke z DNVP oskarżył socjalistę Paula Kappelmeistera o przyjęcie subwencji, jaką przyznało mu miasto zdominowane przez SPD w wysokości 50 000 marek¹³³. Wzajemne oskarżenia padały także na sesjach rady miasta w marcu

¹²⁸ Sonderbeilage ARK z 14 V 1932, s. 1 – 2.

¹²⁹ Sonderbeilage ARK z 20 VIII 1932, s. 2.

¹³⁰ Sonderbeilage ARK z 26 XI 1932, s. 1.

¹³¹ *Sonderamtsblatt* ARK z 27 II 1933, s. 1 – 2.

¹³² *Sonderamtsblatt* ARK z 14 III 1933, s. 2 – 3.

¹³³ *Lauenburger Volksbote* z 22 III 1922.

1929 roku, gdzie socjaldemokraci zarzucili DNVP, że Stahlhelm służy jako ochronna przechowalnia dla własnych kolegów. Takie zarzuty spowodowały ostrą krytykę zarzutów na łamach lokalnych dzienników prasowych¹³⁴. Wzajemne ataki prasowe bardzo szybko doprowadziły do krytyki działalności prezydenta rejencji Cronau`a i wiceprezydenta Mendrzyka, do której włączyło się także miejscowe rzemiosło, publikując list otwarty na łamach *Kösliner Neuste Nachrichten* i *Der Hinterpommern*, a także publikując go w prasie powiatów sąsiednich¹³⁵.

Od listopada 1925 roku zmienił się sposób zatrudniania urzędników państwowych i policjantów. Odtąd obowiązywał sześciomiesięczny okres próbny z możliwością przedłużenia do roku, a górna granica wieku nie mogła przekroczyć czterdziestego roku życia¹³⁶.

Samorząd koszaliński, podobnie jak władze prowincji, rejencji i powiatu ziemskiego, rozpoczął oficjalną walkę przeciwko ruchom radykalnym, lecz w rzeczywistości walka ta skierowana została w socjalistów, a także rozpoczęto bardziej przyglądać się coraz bardziej ożywionej działalności lokalnej NSDAP. W pierwszej kolejności sporządzono listy osób uznanych za politycznie niebezpiecznych z terenu powiatu ziemskiego, działające na terenie miasta Koszalina i występujących przeciwko porządkowi Republiki Weimarskiej: z NSDAP 10 osób na czele z Robertem Raguse ze Strzeżenic, 15 osób z Jamna na czele z Kurtem Rathsem, a także kilka osób ze Związku Tannenberg (Tannenberg – Bund) na czele z Paulem Barteltem¹³⁷. Zwrócono szczególną uwagę na fakt, iż miejscowa NSDAP wprowadza niebezpieczny zamęt na terenie całej rejencji; podobna opinia została przypisana działalności KPD, która w końcu lat dwudziestych wzmogła swoją aktywność na forum różnego rodzaju miejscowych organizacji sportowych i stowarzyszeń¹³⁸.

Nie były to opinie całkowicie pozbawione racji. Już od początku 1929 roku w Koszalinie zauważono wzmożoną działalność różnego rodzaju agitatorów różnorakich ugrupowań głoszących radykalne hasła. Przykładowo, w dniu 21 marca tegoż roku w Koszalinie przebywał Wilhelm Drehes z Ulm, który wygłosił odczyt pod tytułem „26 000 samobójców i 30 000 bezrobotnych”. Udział w tym odczycie wzięło około 700 osób, m. in. rewident banku miejskiego Mangritz. W dniu 25 kwietnia odbył się odczyt Münchmeyera z Borkum pod tytułem Krzyż chrześcijan a Hakenkreuz z udziałem około 900 osób; 12 czerwca Strasser z Monachium wygłosił odczyt na temat Hilferding i Morgan na łożu śmierci niemieckiego narodu, w którym udział wzięło około 1000 osób¹³⁹.

Samorząd miasta nie był w stanie poradzić sobie z coraz bardziej napiętą sytuacją polityczną w mieście, ani tym bardziej przeciwstawić się tego skutkom. Przykładem może być bezradność i magistratu i miejscowej policji, którzy byli świadkami zajść po publicznym zebraniu działaczy NSDAP w Rokosowie, w sali gospody Baumunk`a

¹³⁴ *Grenzbote* z 16 i 26 III 1929.

¹³⁵ *Der Hinterpommern* z 4 VI 1929; *Kolberger Zeitung für Pommern* z 4 VI 1929; *Kösliner Neuste Nachrichten* z 4 VI 1929, *Stolper General Anzeiger* z 12 VI 1929.

¹³⁶ *Sonderblatt ARK* z 28 XI 1925, s. 3 – 4.

¹³⁷ AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Radikalismus*, sygn. 3410 (bez folio), pismo landrata z 25 VIII 1929.

¹³⁸ *Ibidem*, pismo z 31 VIII 1929.

¹³⁹ *Ibidem*, sprawozdanie z działalności ugrupowań radykalistycznych w rejencji koszalińskiej za rok 1929 (bez daty).

w dniu 20 września 1931 roku, ze wspólnym udziałem około 90 komunistów¹⁴⁰. Tak więc w 1931 roku na skutek pobic na tle politycznym, obrażenia odniosły dwie osoby¹⁴¹. Rok wcześniej, w listopadzie trzydziestosześcioletnia grupa nazistów w mundurach S.A. weszła do sali zebrań lokalnych komunistów również w Rokosowie i doprowadziła do bójki¹⁴².

LIKWIDACJA SAMORZĄDU MIEJSKIEGO I DZIAŁALNOŚĆ HITLEROWSKICH WŁADZ MIEJSKICH W LATACH 1933 – 1945

W konsekwencji wyborów do parlamentu miejskiego z 12 marca 1933 roku narodowi socjaliści otrzymali większość absolutną. Nowe nazistowskie władze, które od 1933 roku sprawowały władzę w Niemczech, wymogły od urzędników wszystkich stopni (w tym także i urzędników działających w Koszalinie) złożenia przysięgi na rzecz narodu i państwa¹⁴³. Od kwietnia tegoż roku w kwestionariuszach osobowych osób, które chciały pełnić funkcje publiczne pytano między innymi o przynależność do partii politycznych przed 1933 rokiem¹⁴⁴. Na czele miejskiej i powiatowej komórki NSDAP stanął Fritz Haupe, a na stanowisko nadburmistrza Koszalina mianowano E. Bindera, który miał do dyspozycji doradców z NSDAP. Zarówno i burmistrz, jak i szef NSDAP mieli do dyspozycji dwa dzienniki prasowe – *Kösliner Nachrichten* i *Kösliner Zeitung*¹⁴⁵. Jednocześnie wraz z początkiem grudnia 1933 roku zaistniały warunki, w których lokalny samorząd przestał być niezależny w swoim działaniu, a to poprzez ustawę o jedności partii i państwa z dnia 1 grudnia 1933 roku. Ustawa ta doprowadziła w konsekwencji do zrównania wszystkich funkcji partyjnych z funkcjami państwowymi¹⁴⁶. Miesiąc wcześniej rozwiązaniu uległy – w ślad za rozwiązaniem Reichstagu – wszystkie parlamenty krajowe, a więc także i sejmik prowincji pomorskiej w Szczecinie¹⁴⁷.

Z dniem 1 stycznia 1934 roku w życie weszła ustawa o ustroju miast i wsi, która silnie uzależniła samorząd Koszalina od polityki państwa nazistowskiego. Rozbiciu uległ dotychczasowy charakter parlamentarno – demokratyczny. Obecnie zarząd miasta Koszalina składał się z nadburmistrza (*Oberbürgermeister*), burmistrza (*Bürgermeister*), szarfarza (*Kämmerer*), członków – doradców (*Beirate*) oraz rady

¹⁴⁰ Całość zebrania przebiegała dość spokojnie, przybyli tu komuniści prowadzili ostrą, ale wyważoną polemikę z działaczami NSDAP; bójka z użyciem krzeseł i stolików, którą wywołało 6 osób z Rokosowa wywiązała się pod koniec zebrania i zakończyła się około godziny 22.30; por. AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Radikalismus*, op. cit., pisma z 26 XI 1931 i 2 X 1931; *Bublitzer Kreiszeitung* z 21 i 22 IX 1931.

¹⁴¹ Gerhard Kutz z NSDAP i Walter Kirchenwitz z *Kampffront Schwarz-Weiß-Rot*; por. AP Koszalin, Rep. 65 b, Acc. 16/1944, *Radikalismus*, op. cit., pismo z 29 XII 1931.

¹⁴² *Der Hinterpommern* z 26 XI 1930. Podobne zajścia miały miejsce między innymi w Kołobrzegu, w konsekwencji których winą za tamtejsze wypadki obarczono komunistów, którzy złożyli apelację w sądzie wyższym w Koszalinie; por. *Kolberger Zeitung für Pommern* z 20 III 1931.

¹⁴³ Tekst ten, przyjęty zgodnie z ustawą w dniu 2 grudnia 1933 roku brzmiał: „Ich schwöre: Ich werde Volk und Vaterland Treue halten, Verfassung und Gesetze beachten und meine Amtspflichten gewissenhaft erfüllen, so wahr mir Gott helfe“; RGB, Teil I z 2 XII 1933, s. 1017.

¹⁴⁴ AP Koszalin, AmK, *Personalakten des Stadtbaumeisters R. Gustav Jahn*, sygn. 6, f. 100.

¹⁴⁵ D. Szewczyk, *Koszalin. Dzieje miasta...*, op. cit., s. 15.

¹⁴⁶ RGB, Teil I z 2 XII 1933, s. 1016.

¹⁴⁷ F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 183 – 186. Wprawdzie zakładano przeprowadzenie nowych wyborów na dzień 12 grudnia 1933 roku oraz przeprowadzenie ludowego referendum, ale ani referendum, ani wybory nie zostały w ogóle rozpisane.

miejskiej (*Stadtrat*), która teraz zaczęła pełnić rolę organu doradczego. Władza wykonawcza została skupiona w rękach nadburmistrza, który – podobnie jak pozostali członkowie zarządu miejskiego oraz radni – był mianowany po rekomendacji NSDAP. Dodatkowo pełnienie przez nadburmistrza, burmistrza i szafarza musiało uzyskać akceptację ministra spraw wewnętrznych¹⁴⁸. Ponadto osoba nadburmistrza została ustawowo związana z państwem narodowosocjalistycznym, a sposób oraz cele prowadzonej przez niego polityki musiały być zbieżne z celami państwa. Jednocześnie był szefem gminy miejskiej, której interesy reprezentował na zewnątrz, a także skupiał w swoich rękach władzę policyjną. W przypadku sporów kompetencyjnych, instytucją rozjemczą i rozstrzygającą był Minister Spraw Wewnętrznych¹⁴⁹.

¹⁴⁸ A. Muszyński, *Inwentarz zespołu akt: Akta miasta Koszalina 1555 – 1945*, Koszalin 2001 (maszynopis), s. 8.

¹⁴⁹ F. Surén, *Die Deutsche Gemeindeordnung...*, op. cit., s. 446; M. Schattenfroh, *Die deutschen Gemeindegesetze*, München – Berlin 1942, s. 110 – 111; F. Ryszka, *Państwo stanu...*, op. cit., s. 279.

Zusammenfassung

Das politische Leben in Koszalin (Köslin) in den Jahren 1918-1933

Der Artikel versucht, das politische Leben in Köslin in der Zwischenkriegszeit als auch das soziale und wirtschaftliche Leben vorzustellen, die die Gestalt und den Charakter der Kösliner Verwaltung in den 20er Jahren des 20. Jh. geprägt haben.

Nach dem 1. Weltkrieg und bis 1930 wurde die Aufmerksamkeit der öffentlichen Meinung der Stadt und der ganzen Provinz Pommern auf fünf politische Richtungen gelenkt: die konservative-protestantische Bewegung, die rechte und linke liberale Bewegung, die Sozialdemokraten und die Kommunisten.

Die konservative Rechte wurde von der DNVP repräsentiert. Die Mitglieder dieser Partei hatten eine Majorität im Stadtrat bis 1929. Die Sozialdemokraten wurden dagegen von der SPD repräsentiert – sie hatte die meisten Mitglieder unter den Arbeitern der industriellen Betriebe. Eine andere Partei, die sich damals in Koszalin einer großen Popularität erfreute, war die Deutsche Demokratische Partei (DDP), die aber immer hinter ihren zwei größten politischen Gegnern zurückblieb: die SPD und die DNVP.

1918 war Koszalin (gleich nach Szczecin (Stettin)) die Stadt, die in Pommern am stärksten von der deutschen Revolution beeinflusst wurde. Das war der kleinen, aber sehr aktiven Kommunistischen Partei Deutschlands (KPD) zu verdanken.

Die Weltwirtschaftskrise 1929 traf sowohl Deutschland, als auch in Pommern stark. Dies verursachte eine rasch wachsende Popularität der KPD in Köslin. Zugleich führte das aber auch zum politischen Radikalismus. In der 2. Hälfte der 30er Jahren hatte die KPD 480 Mitglieder (gegenüber 200 Mitgliedern im September 1920). An der Spitze der Führung der KPD stand Willi Wenzel.

Der politische Kampf geriet in die Endphase in den Jahren 1930-1933. Damals war die KPD besonders aktiv im Kampf gegen die NSDAP (die lokale Abteilung in Koszalin entstand 1923). In dieser Zeit erfreute sich die NSDAP einer großen Popularität in Pommern (sie gewann bei der Wahl zum Reichstag am 14. September 1930) auf Kosten anderer Rechtsparteien. 1930 entstand auch in Koszalin die Jugendbewegung der NSDAP (Hitlerjugend (HJ)).

Am 1. Januar 1934 trat das Gesetz über die politische Ordnung der Städte und Dörfer in Kraft, die die Kösliner Verwaltung sehr stark von der Politik der deutschen Regierung abhängig machte. Der bisherige parlamentarisch-demokratische Charakter der Parteien in Koszalin existierte seit dieser Zeit nicht mehr.

Die gesamte Vollzugsgewalt stand dem Oberbürgermeister zu, der ähnlich den anderen Mitglieder des Stadtrates im Auftrag und Namen der NSDAP ernannt wurde. Die Ernennung des Oberbürgermeisters, Bürgermeisters und Kämmerers musste zusätzlich vom Innenminister bestätigt werden. Außerdem wurde die Politik des Oberbürgermeisters gesetzlich mit dem nationalsozialistischem Staat verbunden.